

את ההקדמה רצוי להעביר בטרם מגיעים לעיר (הדרכת אוטובוס) או לחילופין ברחבה היכן שעמד בית הכנסת הגדול.

הקדמה¹: מעט מאוד ערים בעולם זכו לתואר "ירושלים של...": העיר "לובלין" - ירושלים דפולין "וילנה" ירושלים דליטא", "סלונקי" - ירושלים של הבלקן". "טולדו" - ירושלים של ספרד, ו... "בנדין" - ירושלים דזגלמביה". ערים אלו ואחרות מנסים להשתוות לירושלים וכל זאת בזכות רבניהם הדגולים ועולם התורה שיצרו בערים אלו.

הקדמה² **חיים נחמן ביאליק** שהה בסוסנוביץ 3 שנים (1879-1900) תקופת פריחה של הציונות וההכנות לקונגרס הציוני הראשון בבאזל: את התרשמותו ביטא בשיר "אכן חציר העם" בשנת 1930 שב לבנדין לשווק את ספר שיריו. הוא מצא דברים רבים וטובים אך הניחוח עדין חסר לו. הפעם הוא אמר זאת במלים... ולא בשירה כשנעסוק בנוער היהודי, בתנועות הנוער הציוניות במחתרת ועוד נתמלא גאווה - ונצטער על שביאליק כבר לא בחיים שיתקן את דעתו על תושבי בנדין וזגלמביה.

בנדין הייתה עיר שתססו בה חיי יצירה, פעילות תרבותית, ציוניות וחלוציות, תנועות פועלים ונוער, חסידות ולימודי תורה. עיר יהודית שלא לחינם זכתה בכינוי "ירושלים דזגלמביה".

בנדין, בנדיין (Bedzin) בשמה הפולני, עיר בשלזיה שבדרום מערב פולין הייתה מהערים העתיקות בפולין. היא נוסדה לפני כ-800 שנים ונבנתה למרגלות המבצר העתיק- הזמק, שהיה בנוי מעץ ואשר נועד להגן עליה מפני פלישות ופשיטות שכנים מעבר לגבול. מספר תושביה כיום 60.000.

המלך **קאזימיז' הגדול** (1333 – 1370) ביצר אותה ובנה בה מבצר אדיר עשוי אבן במקום מבצר העץ והעניק לה זכויות מיוחדות שאפשרו את קידומה מכפר לעיר. ואכן, לפני 650 שנה, בשנת 1358 קבלה בנדין מעמד של עיר. העיר נפגעה קשות במלחמות הרבות שאירעו בפולין וכן מהמרירות נגד הכובשים הפרוסים והרוסים במאה ה-19, אך היא גדלה והתפתחה בכל זאת תודות לפחם ולמחצבים האחרים שנתגלו באזור זגלמביה³ וכך הייתה בנדין למרכז תעשייתי וכלכלי.

¹ את ההקדמה מומלץ לעשות בהדרכת אוטובוס לפני שמגיעים לאתר הראשון. לחילופין - לרגלי הזמק

² בנספח יג' מובא סיפורו של ביאליק והשיר אכן חציר העם

³ זגלמביה – משמע ממעמקים.

יהודי בנדין : ראשוני היהודים באו לאזור עוד במאה ה-13 ועסקו בחקלאות ובמסחר זעיר. במאה ה-14 התפתחה קהילה יהודית הודות למלך קאז'ימיז' הגדול, שהעניק זכויות מיוחדות ליהודים ואפשר להם להתיישב בעיר. בנדין הפכה לנקודת משיכה לסוחרים שקשרו גם קשרי מסחר עם שלזיה הגרמנית, כפי שצוין במסמכים רשמיים מהתקופה.

במאה ה-15 הוקמו בה בית מדרש, בית כנסת ובית עלמין. בשנת 1616 היה לה נציג (**שמואל סמולביץ**) **בוועד ארבע ארצות**. בית הקברות העתיק היה בשימוש הקהילה היהודית עד שנת 1831, אז נבנה בית הקברות החדש. בית הקברות היהודי העתיק נהרס ע"י הגרמנים ששדדו ממנו את כל המצבות.

יהודי בנדין גילו פטריוטיות פולנית בעיקר בתקופת מרד **קושצ'יושקו** (1794) נגד הכובש הרוסי. יהודי בנדין היו השניים אחרי קרקוב שהצטרפו למרד. **הרב יעקב נתן מייטליס** מבנדין ניהל תעמולה לגיוס יהודים לגדודי המורדים של קושצ'יושקו ויהודים רבים התגייסו לצבאו. הוא נפטר בן למעלה ממאה שנה ונקבר בבית העלמין ברחוב פודזמצ'ה וכאות הוקרה לפעילותו למען פולין, קושטה מצבתו בנשר הפולני. בבתחילת המאה ה-20 חיים בבנדין כ-11.000 יהודים ובידיהם היו בתי מסחר ועסקים שונים וביניהם אטלזים, בתי מרזח ומסבאות.

תעסוקה: שנות ה-20 וה-30 של המאה העשרים היו שנים של שגשוג ליהודי בנדין בכל תחומי החיים החברתיים, הכלכליים, הפוליטיים והדתיים. בסוף שנות ה-30 מנתה בנדין היהודית קרוב ל-27,000 נפש. רובם הגדול עסק במסחר, במלאכה ומעט בתעשייה, בעיקר זעירה. בד בבד עם השגשוג בענפי הכלכלה הוקמו ארגונים ומוסדות כלכליים ופיננסיים, איגודי פועלים יהודיים וכמו כן של סוחרים יהודים.

מפלגות: פעלו בה שורה של מפלגות ותנועות מכל הקשת הפוליטית, המזרחי וצעירי מזרחי (תורה ועבודה), אגודת ישראל, ציונים כלליים, פועלי ציון שמאל וימין, מפלגת העבודה הציונית "התאחדות", ה"בונד", הרוויזיוניסטים ועוד.

תנועות נוער: בתנועות הנוער השתתפו אלפי בני נוער, שהיו בשנות המלחמה מסד לפעילות מחתרתית והתנגדות יהודית נגד הנאצים. תנועות הנוער הציוניות ובפרט "דרור", "גורדוניה", "השומר הצעיר", "השומר הדתי" ו"הנוער הציוני" קיימו חוות וקיבוצי הכשרה בבנדין ובסלבקוב, שבהם עברו הכשרה מאות חלוצים שעלו לארץ ישראל ומהם שהקימו ישובים וקיבוצים בארץ, או שסייעו להקמתם, דוגמת כפר עציון, טירת צבי, תל יצחק, משמר השרון ועוד.

חיי הקהילה: בשנים שבין שתי מלחמות העולם, היו תוססים בפעילות תרבותית, דתית וציבורית. אלפי חסידים התפללו בבתי הכנסת ובעיקר בבית הכנסת הגדול- שהיה גאוות הקהילה היהודית בבנדין. למדו בעשרות "שטיבלעך" ובתי מדרש. אלפי תלמידים יהודים למדו בבתי ספר יהודיים, ביניהם הגימנסיה שהוקמה ע"י התעשיין היהודי הנודע, **שמעון פירסטנברג**, ב"ס מזרחי, תלמוד תורה "ייסודי התורה" של **אגודת ישראל**, "תרבות" ורבים אחרים. פעלו בה אגודות ספורט ותרבות של "הכח" ו"מכבי", עיתונות יהודית יצאה לאור בבנדין והגדול והחשוב שבהם העיתון "זגלמביה צייטונג".

רבנים ותלמידי חכמים: בנדין הייתה ידועה כעיר של תלמידי חכמים ולמדנים ששמש נודע ברחבי פולין ותפוצת ישראל: **הרב יששכר דב גראוברד**, **מחבר שו"ת "דבר יששכר"**⁴, **האדמו"ר רבי אברהם בורנשטיין** **מייסד חסידות סוחאצ'וב**, שנודע בחיבורו "אבני נזר" ו"אגלי טל", **הגאון רבי צבי פרומר**, **הרב צבי חנוך לוי**, אביו של ר' יצחק מאיר לוי, שר הסעד הראשון של מדינת ישראל.

מנהיגים יהודים רבים הגיעו לביקור עבודה בבנדין: **דוד בן גוריון** ב 1933, **חיים נחמן ביאליק** שימש מורה לעברית בסוסנוביץ ופקד רבות את בנדין. במשך שלוש שנות שהותו במקום (1879-1900). **הנציב מוולוז'ין** - **רבי צבי יהודה ברלין**, **זאב זיבוטינסקי** ביקר בעיר ב 1938. **ההיסטוריון והחוקר היהודי הנודע פרופ' מאיר בלאבאן** ביקר בעיר ב 1928. **הרב יצחק ניסנבוים**, - 1899, **י.ל. פרץ** - 1913, **שלום עליכם** - 1914, **אסתר רחל קמינסקא** שיחקה את הדיבוק בבנדין בשנת 1921, **זלמן שז"ר** - 1922, **יצחק קצנלסון** - 1924, **יצחק בן צבי** - 1929

ברחבה היכן שעמד בית הכנסת הגדול

רקע: בנדין, "ירושלים דזגלמביה", רק סמלי הוא שפעילות ההשמדה הסתיימה ב 10.8.43 שחל **בתשעה באב**, יום חורבן ירושלים. בנדין נמצאת בחבל זגלמביה, באזור שלזיה העילית. הישוב היהודי בבנדין התפתח במקביל להתפתחות העיר. ערב השואה חיו בבנדין 60.000 תושבים מהם 27000 יהודים 45% מכלל תושבי העיר. גם היום מונה העיר כ 60.000 תושבים ו ... ואין עוד יהודים בעיר.

אתרי ביקור בעיר

בית הכנסת הגדול

הקדמה: את הסיור בבנדין אנו מתחילים ליד האנדרטה, הניצבת במקום שם עמד בעבר בית הכנסת המרכזי: בהדרכה להדגיש את הדברים הבאים:

⁴ על הרב יששכר גראויברט ראה נסחח בסוף המערה

1. מיקום בית הכנסת ביחס לארמון המלוכה ולכנסיה. הדבר מעיד מחד על חשיבותה של הקהילה היהודית בעיני השליט שיושב בזמק אשר מחד רוצה את היהודים בקרבתו ולכן מאשר להם להקים את הרובע היהודי בסמיכות לארמונו ובקצה הרובע ניצב בית הכנסת. מנגד הוא זקוק למקום תפילה ולכן גם הכנסייה ניצבת בסמוך לארמון.

2. בשלב ראשון מונה יודנראט מקומי בראשותו של **מרין**, מתחילת שנת 1940 כאשר כל איזור זגלמביה סופח לרייך הגרמני הוקם "**מרכז היודנראטים היהודיים**" - "**צ'נְטְרָלֶה**"⁵. לצידו הוקמה גם **משטרה יהודית-שרות הסדר היהודי**. בשיאה מנתה המשטרה כ-200 שומרי סדר בראשה עמד קצין בשם **ברנבלט**. מטעם ה-S.S הוקם "**משרד מיוחד לעבודת זרים**" שהיה כפוף לשלוחת סניף של ה-S.S שפעל בשלזיה וכוונה "**ארגון שמאלט**"⁶. היודנראט היה ממונה על כל ארגון מערך העבודה, הקים בתי מלאכה בבעלות גרמנית לצורך "**הצלה דרך עבודה**", וכן ארגון השילוחים למחנות ולעבודה. אחרי סיפוחה של זגלמביה לרייך הגרמני חייב את היהודים להוסיף **אצל הגברים את השם ישראל ואצל הנשים שרה**

3. לצד סיפורו של בית הכנסת נדגיש את מעשיהם של שניים, שזכו להיות **חסידי אומות עולם** וזה המקום לדבר על **הטוב** (חא"ע) מול **הרע** ואולי גם על חלק מהפולנים שסייעו לגרמנים (**הרוצח**). במהלך שריפת בית הכנסת

רקע: בנדין נכבשה בימים הראשונים לכיבוש פולין ב-4 בספטמבר 1939. בשנות הכיבוש הראשונות "נהנו" יהודי בנדין כמו רוב ערי זגלמביה מתנאים נוחים יותר מאשר חבלי פולין האחרים, כיוון שאזור זגלמביה סופח לרייך הגרמני. בחדשי המלחמה הראשונים הוטלו על יהודי האזור **צווים וגזירות רבות**, שכללו קנסות כבדים של זהב וכסף, ענידת טלאי צהוב, הגבלות תנועה, מעצר צעירים יהודים שנשלחו למחנות לעבודת כפיה והקמת "שופים" (בתי מלאכה) בהם הועסקו אלפי פועלים יהודים לצרכי משק המלחמה הגרמני.

בית הכנסת⁷: בית הכנסת הגדול נבנה במחצית השניה של המאה ה-18. במרתף בית הכנסת היה בית סוהר יהודי. ביה"כ חודש ב-1926 ונספו לו יצירות אומנות משל הציירים **משה אפלבוים** ו**שמואל ציגלר**. יהודי בנדין חשו את נחת זרועם של הגרמנים מיד עם כיבוש העיר. העיר נכבשה ב-4.9.39 ובמוצאי שבת בלילה שבין ה-8 ל-9 בספטמבר 1939, פרצו חיילים גרמנים את שערי הכניסה לבתים שניצבו בסמוך לבית הכנסת הגדול בבנדין. הם השליכו רימוני-יד והורו לכל היהודים להישאר בבתיהם. הנימוק של הגרמנים **יהודים, ירו אליהם מתוך בית הכנסת**. כ-100 יהודים ברחו אל תוך בית הכנסת והתבצרו בתוכו. הגרמנים הגיעו אל בית הכנסת והעלו אותו באש על יושביו. רבים מהיהודים המסתתרים מצאו שם את מותם. חלק

⁵. **צנטרלה:** יודנראט מרכזי שהיה אחראי על כל ישובי איזור שלזיה

5. **ארגון שמאלט:** כינוי למערכת מחנות לעבודת כפיה של האוכלוסיה היהודית באזור שלזיה שהיו תחת

חסותו של אלברט שמאלט, שהיה המתאם הבלעדי של כל התכניות לניצול כח העבודה היהודי

⁷ פנקס קהילת בנדין ע"מ 222.

מהמסתתרים ביחד עם אחרים התחילו לברוח לכיוון הגבעה. רבים אחרים, הובלו ע"י החיילים הגרמנים ונצטוו לעמוד ליד החומה החיצונית של הכנסייה. כל מי שנתפס ע"י הגרמנים הובא גם הוא סמוך לקיר החיצוני של הכנסייה. בצעד פרובוקטיבי הורו החיילים הגרמנים ליהודים להתחיל לברוח. וכשהתחילה המנוסה פתחו הגרמנים באש לכיוון הבורחים. רבים מהיהודים מצאו שם את מותם ואחרים הצליחו לברוח במעלה הגבעה לכיוון בית הקברות היהודי. **להראות תצלומים של בית הכנסת לפני ואחרי**

חייקה⁸ " שרפו את בית הכנסת והבתים הסמוכים, כמעט רחוב שלם. בשתיים אחרי חצות עשו את המעשה. הקיפו את הרחוב שרשרת צבא, הציבו משמר ליד כל בית. הגברים לא הורשו לצאת מהבתים הבורחים. כמה גברים יצאו בלבוש נשים והצליחו להתחמק רובם נשרפו חיים..."

חייקה, שרשמה דברים אלה מפי בני ביתה מסרה עדות מהימנה. גרסה דומה מאוד מוסר **דוד ליור**. לסיפורה של חייקה הוסיף פרט חשוב⁹: בשריפת בית הכנסת השתתפו גם פולנים ואת בתי היהודים שרפו במזיד.

הכיתוב על אבן הזיכרון: לזיכרון עד: לקהילת בנדין והסביבה אזרחי העיר שנרצחו באכזריות בידי הנאצים בתקופת השואה בשנים 1939-1945. חוג ידידי העיר בנדין הקים אנדרטה זו במקום בו עמד בית הכנסת הגדול אשר נשרף ונחרב בידי הכובשים הגרמנים בליל מוצאי שבת, ח' אלול תרצ"ט 8-9.9.1939. תשמש אנדרטה זו כסמל לשנות אימה ואכזריות על יהודי בנדין והסביבה- ביטוי של אחוות עמים בשלום ובשלווה.

עיצוב הזיכרון בפולין: ליד האנדרטה במקום עליו עמד בית הכנסת רצוי לעסוק גם בעיצוב הזיכרון בעת החדשה בפולין לעומת עיצוב הזיכרון בתקופה בה הקומוניזם שלט במדינה. מה ניתן ללמוד מהכיתוב ע"ג האנדרטה על יחס האוכלוסייה הפולנית כלפי היהודים.

מומלץ להביא כאן את סיפורו של ז'אן מארי לוסטיזיה¹⁰ שהוזמן לחנוכת האנדרטה וקביעת הלוח לכומר **מיצ'לאב ז'בצקי** חסיד אומות העולם שהציל יהודים שנמלטו מבית הכנסת.

הכנסייה

הכנסייה נמצאת ברחוב פלבסקה על הקיר החיצוני ימינה מדלת הכניסה של הכנסייה שלט הנצחה עליו רשום:

⁸ אביהו רונן: נידונה לחיים: חייקה עמ' 67

⁹ שם עמ' 67.

¹⁰ הקרדינל של פריז בנספחים

"...לוח זה מוקדש ע"י יהודי בנדין להגמון מיצ'לב ז'בצקי **חסיד אומות העולם** שבעת שריפת בית הכנסת ע"י הגרמנים ב 9.9.39 הציל יהודים בפתחו בפניהם את שערי הכנסייה.

בשער הכניסה לכנסייה עמד הכומר **מלצ'לב זבצקי**. הוא פתח ליהודים הבורחים את שערי הכנסייה והסתיר אותם. בשלב ראשון העניק להם מסתור בתוך הכנסייה ומאוחר יותר הבריח אותם דרך הדלת אחורית לכיוון הגבעה המיוערת מאחורי הכנסייה שם מצוי בית הקברות היהודי. **יצחק טורנר**, שהיה אחד מהבורחים מבית הכנסת הבורח וגם אחד מהיהודים שמצאו מסתור בכנסייה, מביא את סיפור הבריחה ואת סיפורו של ד"ר **טדאוש קושיבוויץ** שזכה, גם הוא, לתואר חסיד אומות עולם.

הכומר **מיצ'לב זבצקי**, הוכר במרץ 2008 (שנים רבות קודם לכן הוצב השלט על קיר הכנסייה) כחסיד אומות עולם. הכומר פעל להצלת יהודים בכך שפתח לא רק את שערי הכנסייה ליהודים וסייע להצלתם של רבים מן הבורחים, אלא פתח בפניהם בעיקר את לבו. כך גם ד"ר **טדאוש קושיבוויץ** רופא שהציל יהודים רבים ותוך סיכון חייו הגיש להם סיוע רפואי. באוגוסט 2006 זכה בתואר חסיד אומות העולם. ד"ר קושיבוויץ נפטר בשנת 1971 ולכן התואר הוענק לבתו **רידל** ולנכדתו **אלגיבייטה**. **יצחק טורנר** מתאר את האירוע כך:

"...התגוררתי עם הורי ואחי ברח' בוצ'נה מס' 3. הבית עמד בשורת הבתים הראשונה הסמוכה לבית הכנסת הגדול של בנדין במעלה הגבעה, בסמוך לבתים אלו ניצב מבנה הכנסייה... קבוצת יהודים, ואני בתוכם, רצה ריצת אמוק אל שערי הכנסייה במעלה הגבעה. החיילים הגרמנים ירו אחרינו בנשק אוטומטי, מספר אנשים נפצעו. תוך כדי ריצה נפצעתי בידי השמאלית. הכדור שפגע בי נכנס באזור המרפק ויצא באזור הכתף. כאשר הגענו לשער הכנסייה פתח לנו, הכומר **זבצקי**, את השער והכניס את כולנו פנימה. הכומר הורה לנזירות לטפל בנו, לחבוש את פצעינו ולהגיש לנו עזרה ראשונה. בתום הטיפול והגשת עזרה ראשונה, בקש הכומר שנצא מהשער האחורי כי על ראשו מרחפת סכנת מוות. הוא הסביר שאם יתפסו אותו מסייע ליהודים, יוציאו אותו ואת הנזירות להורג... יצאנו בחסות חשכת הלילה. במורדות הגבעה שוכן בית הקברות העתיק של בנדין הפודז'משה. שכבתי שם עם פצע פתוח בידי השמאלית עד עלות השחר.

בבוקר, קמתי ממקומי והלכתי לבד אל בית החולים, לקבלת עזרה ראשונה וטיפול מתאים. בפתח בית החולים, עמדו חיילים גרמנים, חסמו את הכניסה והודיעו לכל מי שהגיע לטיפול, **שאין כניסה ליהודים** ולחיילים פולניים. ד"ר **טדאוש קושיבוויץ** (**Tadeusz Kosibowicz**), שהיה רופא ראשי בבית החולים, יצא אלי והכניס אותי אל המחלקה שלו לטיפול. הוא הסביר לחיילים שמדובר בעזרה ראשונה בלבד. במחלקה, פגשתי יהודים נוספים אשר נפגעו באותו הלילה, את חלקם הכרתי כי היו שכנים שלי. ד"ר **קושיבוויץ** אשפז אותי למשך חודשיים ובהשגחתו האישית. כמו כן, אושפזה בהוראתו, קבוצה יהודים נוספת לפרק זמן דומה..." (יצחק טורנר).

את שעבר על ד"ר קושיבוויץ מצד הגרמנים ממשיך ומתאר יצחק טורנר :

"... ד"ר קושיבוויץ נעצר והובא לחקירה במשרדי הגסטאפו בגין סיוע ליהודים, מציאת תחנות שידור והסתרת גנרל פולני בבית החולים. הגסטאפו התכוון להוציאו להורג. אולם הוראה מדרג גבוה שינתה את גורלו. הוחלט לשלוח אותו למחנה "דכאו". משם נשלח לכמה מחנות: "זקסנהאוזן", "אורנייבורג", "מידאנק" ו"גרוס-רוזן". בתום המלחמה חזר ד"ר קושיבוויץ לביתו בבנדין. ד"ר קושיבוויץ עמד בסכנת הוצאה להורג, עקב הסיוע אשר הגיש ליהודים, למרות האיסורים וההוראות המפורשות מטעם השלטון הנאצי... פועלו מתועד בספרו של ההיסטוריון רומן שנק. על מעשיו הכיר יד ושם באפריל 2006 בד"ר טדאוש קושיבוויץ כחסיד אומות העולם..." (יצחק טורנר)

דיון: ניתן לפתח דיון קצר על מהות התואר ח.א.ע. ובעיקר על שאלת הבחירה. הבחירה בטוב או ברע מקבלת כאן משנה תוקף כי שני הניגודים עומדים זה מול זה הטוב מול הרע: הרוצח מול המציל

רצוי מאוד להקריא את המקאמה של חיים חפר¹¹ את המקאמה על חסידי אומות העולם כתב חיים חפר ולהזכיר שהוא נולד בסוסנוביץ ועלה לישראל ב- 1936. שירו של חפר נכתב לכבוד ערב הוקרה לחסידי אומות העולם שנערך בתיאטרון הבימה בשנת 1987.

עבודה שמעניקה חיים

בין כיבוש העיר להקמת הגטו: איתרע מזלם של יהודי בנדין בעקבות החלטת הגרמנים לספח את איזור שלזיה (בנדין היא חלק ממנו) לרייך הגרמני. לאחר סדרת הגבלות שהטילו על היהודים, החליטו הגרמנים לנצל את התקופה הרגועה יחסית, לנצל את כוח העבודה של היהודים בטרם יסגרו אותם בגטו וישלחו אותם אל מותם.

השופים: במסגרת המדיניות הגרמנית של ניצול כוח העבודה היהודי עד לחיסולו הסופי ("המתה באמצעות עבודה") הוקמו ברחבי זגלמביה, שהוא אזור תעשייתי עשיר באוצרות טבע, עשרות מפעלים וסדנאות שהועסקו בהם יהודי האזור באמצעות הארגון הכלכלי שיזם הרייכספירר ס"ס היינריך הימלר – "ארגון שְמֶלְט". רובם היו מפעלי טקסטיל שכונו "שופים" וייצרו בהם פריטי לבוש, מדים, הנעלה, פריטי נגרות ומוצרי קש. העבודה בסדנאות הייתה קשה ומפרכת והשכר זעום, אבל היא הבטיחה הגנה מפני גירוש ואפשרות לרכוש מעט מזון. מי שעבד ב"שופ" נחשב חיוני למאמץ המלחמה הגרמני והיה לו סיכוי להתחמק מן השילוח למחנות עבודה שהקים ארגון שמלט, מחנות שהתנאים בהם היו גרועים במיוחד. בשנת 1942, בעקבות הלחצים שהפעילו עליו מצדדי ההשמדה, חל שינוי במדיניותו של היינריך הימלר והוא החליט לרכז את היהודים במחנות. הימלר דחה את מאמצי התעשיינים הגרמנים שביקשו להוסיף ולנצל את עבודת היהודים, ואת ניסיונותיו של אלברט שפאר, שר החימוש, לדחות את שילוחם לאושוויץ. הימלר החליט ליישם את מדיניות החיסול גם על כוחות העבודה היצרניים בזגלמביה. אחד מבעלי המפעלים הללו שביקשו

¹¹ המקאמה של חיים חפר בנספחים

להשאיר את עובדיהם היהודים היה **אלפרד רוסנר**, סוציאל דמוקרט גרמני. **רוסנר** העסיק במפעליו כ-10,000 עובדים שתפרו מדים בשביל הצבא והוא גונן על עובדיו. אישור עבודה אצל **רוסנר** היה אמצעי בטוח להצלת חיים יותר מחברות ביודנטר **אלפרד רוסנר** הוכרז חסיד אומות העולם.

דוד ליור מתאר את יחס היהודים לרוסנר: "אולם מבין כל המפעלים, בתי החרושת ו'השופים' שניצלו את עמלם של היהודים רק **רוסנר** בלבד שמר על פועליו היהודים ולא הפקירם למחנות העבודה ולגירוש. יש להודות שדאגתו זו נבעה מתוך יחס של אהבה והערכה ליהודים. הוא היה טיפוס בלתי מצוי של גרמני. ערב כל גירוש היה מזהיר את היהודים שעבדו אצלו על אשר עתיד להתרחש, ורבים היהודים שניצלו תודות לו. ולא יפלא איפוא, שכאשר נפל למשכב התפללו היהודים לשלומם ויהודים שומרי מסורת אף קראו פרקי תהילים..."

הנימוקים להכרזתו של **רוסנר** כחסיד אומות העולם

הגרמני אלפרד רוסנר¹² הקים בבנדז'ין שופים לתפירה, וב-1942 העסיק בהם יותר מ-10,000 יהודים. לאחר מכן הקים בית מלאכה לסנדלרות. **רוסנר** דאג לרווחת עובדיו, וכמה פעמים הזהיר את היהודים מפני גירושים קרובים. לפעמים אף הצליח לשחרר יהודים על סף העלאתם לרכבות הגירוש. הוא פעל בדרך כלל בתיאום עם הס"ס, אך לעתים גם הערים עליהם. חמלתו ליהודים בלטה בזמן חיסול הגטו. הוא פעל אז להצלת יהודים, פעולה ספונטנית שלא על מנת לקבל פרס, סייע ליהודים שברחו מן הבונקרים, והסתיר אותם בבתי המלאכה שלו. רוסנר נעצר בידי הגסטפו והוצא להורג.

אלפרד רוסנר¹³ חששין גרמני, חסיד אומות העולם - יליד 1906 קיבל לידי ניהול מפעל טקסטיל בבנדז'ין. שייצר מדים עבור הצבא הגרמני. עובדיו היו יהודים והוא דאג להם, סייע גם לבני משפחות העובדים מפני גירוש, ובעת חיסול הגטו הסתיר רבים מהיהודים במפעלים שניהל. בסוף 1943 נעצר ע"י ה-ס.ס. ולאחר כחודש הוצא להורג בתליה. קרוב לודאי בגלל פעילותו למען היהודים. ב-28.9.1995 הוכרז ע"י יד ושם כחסיד אומות העולם.

בית מדרש מזרחי

בית המדרש – (ברחוב פוטוצ'קיאגו מס 3) שטיבל קטן שנתגלה בשנת 2003, שימש מחסן לפחם ולמקום אכסון תפוחי אדמה. המקום שימש בעבר בית כנסת ובית מדרש. מקומו מעיד על תקופת בנייתו, אז חששו היהודים לקיים מנהגי תפילה ולימוד. יתכן בזמן השואה או בסוף המאה ה-19 אז הוגבלו צעדי היהודים. כשנתגלה המקום נמצא בו ספר תלמוד פתוח, הספר מצוי כיום במרכז התרבות שעוסק בשימור המקום

¹²: מאתר יד ושם

¹³: מאתר בית לוחמי הגטאות

בזמק. המחסן היה שייך לדיירת שגרה במבנה ברחוב פוטצ'קיאגיו מס' 3. מבנה שבו גם נמצא בית המדרש. בשלב זה אין לנו יודעים: מתי הוקם המקום? בקרוב עומדים לשקם את המקום. ידוע גם שבבנין זה גר בעבר יהודי אמיד בשם **יעקב וינר** דמות מפתח בקהילה היהודית של בנדן.

גילוי המקווה ושאר אתרים יהודיים: במבנה של **יעקב וינר** שהיה מעשירי בנדן שהקים את המבנה הגדול ביותר שהוקם. במבנה נמצאו גם: **מקווה** שהוא הגדול בבנדן, **אולם קולנוע**, **מסעדה** ובתי מגורים. המבנה התגלה ע"י **אדם שידלובסקי**, מראשי ארגון **"יונה"**, ארגון העוסק בשימור התרבות היהודית בבנדן. אדם שמע מכמה ניצולים שהגיעו לבקר בבנדן על בית כנסת שהיה בבית וינר, סקרנותו התעוררה והוא החל לחפש את בית הכנסת. מספר אדם:

"מרתפי הבניין היו סגורים. יום אחד איתרנו אישה שהייתה בעלת אחד המרתפים והיא פתחה לנו את הדלתות. לאור נורת חשמל קטנה התגלו לי אותיות עבריות וציורי חיות. הסתבר לי שאלה סמלי שבטי ישראל. איתרתי עוד בעלת מרתף סמוך ושם התגלו לי שני עמודים יפיפים בצבעים וכתובת "ירושלים". בהמשך נמצאו אריחים אשר העידו על המצאות מקווה במקום. המקום ששימש כמחסן לאחסון פחם נשמר, מכיוון שבעלה של אחת הנשים הזהיר אותה לבל יפגעו הציורים. זהו מקום קדוש, אמר, ומי שיפגע בו יענש ע"י אלוהים."

הגילוי עורר הד גדול בסביבה ועיריית בנדן פינתה את הנשים מהמרתפים ושמרה על שלמות האתר. וכך אחרי 60 שנה התגלתה פנינה יהודית המספרת על חיי היהודים במקום. כיום לנו יודעים **שמקום היה שייך לצעירי תנועת המזרחי**. הייתה זאת תנועה של הציונות הדתית ובית המדרש היווה מקום תפילה ומקום בו נפגשו הצעירים לשיחות ודיונים. היום משמש בית המדרש מזרחי מקור משיכה לרבים מתושבי הסביבה, אשר באים להכיר את הדת היהודית, אורחותיה ומנהגיה.

בית חולים לילדים

מצוי ברחוב פוטצ'קיאגו מול הכניסה לבית מס' 3 שמולך לבית המדרש מזרחי. מאחר ואנו עוסקים בבית חולים לילדים בוורשה, נסתפק בכך שנראה להם את בית החולים ונאפשר לה לקרוא את השלט על הקיר שמציין ש **"כאן בין השנים... עמד בית חולים יהודי לילדים..."** ניתן כמובן להראות עד כמה היו יהודי פולין מתקדמים והבינו שלילדים צריך לבנות בית חולים מיוחד ולא עוד מחלקת ילדים בבי"ח קיים.

הגימנסיה העברית

ברחוב קולונטאיא, מול בית העירייה, בבנין שכן בית ספר מעורב לבנים ולבנות, כיום בית ספר פולני. הגימנסיה באה לענות על צורך יהודי, לא עוד ילדים יהודים ילמדו בבתי ספר פולניים. הרעיון נולד בשנת 1917, תחילתה בבנין צנוע בן שתי קומות שהיה שייך לרשת **"יבנה"**. שפת הלימודים בגימנסיה - עברית ופולנית. תחילה היו בגימנסיה **חמש מחלקות: שלוש מכינות ושתי עליונות**. בהמשך התפתחה הגימנסיה,

הוסיפו מורים ומגמות שונות. **שמעון פירסטנברג** נדבן עשיר רכש מגרש ברחוב אסקאגו ובנה עליו בנין מפואר ורחב היקף מצויד בכל אשר נדרש לתלמידים. **התנאי של פירסטנברג היה שהגימנסיה תיקרא על שמו ושם** אשתו **הלנה פירסטנברג**. את החלטתו זו נימק: **"היות ובני הזוג לא זכו לילדים משלהם רצו לשבוע נחת מכלל ילדי ישראל שילמדו בין כותלי הגימנסיה"**. שמה של הגימנסיה יצא למרחקים ותלמידים בכל יישובי הסביבה הגיעו לשעריה לרכוש השכלה ודעת. כמעט כל תלמידי הגימנסיה השתייכו לתנועת נוער של **"הנוער הציוני"** - תנועה שטיפחה את מכלול הנורמות והערכים שאפיינו את תנועות הנוער על הווי הנעורים המיוחד שלהם, הטיולים ומחנות הקיץ, לימודי העברית והעליה לארץ ישראל. אביהו רונן¹⁴ **"חברות בנוער הציוני היוותה המשך ישיר כמעט ללימודים בגימנסיה. הגימנסיה פתחה לצעירים יהודים חלון לעולם המודרני. תנועת הנוער סימנה את הדרך באותו עולם: בגימנסיה למדו ספרות עברית- בתנועה למדו את שירה וריקודיה: בגימנסיה למדו היסטוריה יהודית- בתנועה תכננו איך להגשים אותה: אך בהמשכיות זו, הדרגתית ככל שתהיה, כבר היו טמונים זרעי מהפכה חדשה... הגימנסיה הייתה מכוונת בעיקרה לפיתוח זהות לאומית בפולין גופא, תנועת הנוער הציוני, יצירתם של דור הבנים הייתה מכוונת בעיקרה ליצירת זהות חדשה במקום חדש- ארץ ישראל..."**

סיפורה של משפחה - הגוטמנים

ננסה להמחיש את התיאוריה של הקשר בין החברות בתנועת הנוער הציוני לבין הלימודים בגימנסיה, באמצעות קורותיה של **משפחת גוטמן**. להורים: **רלה¹⁵ ושלמה גוטמן** שלושה ילדים **דב** (בולו) (1918) עלה לארץ ישראל והשלים לימודיו באוניברסיטה העברית בהר הצופים. **תושיה** (אסתר) (1921) נרשמה ללימודי רפואה באוניברסיטה העברית אך...החלום נגזז כי הגרמנים הגיעו לבנדין- וגם **לאלכס** - גתמון (אולק) (1926) הקטן בחבורה התברך בקורות חיים מיוחדים (על כך בהמשך). **תושיה הרצברג¹⁶** – פעילת מחתרת מטעם הנוער הציוני בבנדין, מספרת לנו על הפרידה הלא צפויה מאביה:

"...מישהו נכנס פתאום והודיע בעצבנות: - 'הביאו את אביך לעיר, רוצי...' - ורצתי. רצתי ברחובות העיר שלא דרכתי בהם כבר שנתיים. שכחתי שהם אסורים עלי. רצתי בביטחון, בהחלטה שלא אתן אותו להם. שאבקש, שאתחנן, שאלך במקומו. אגיד: - 'קחו אותי במקומו, אותי, את חי'. רק מהר, רק להגיע בזמן. והגעתי. הרעש של המכונית המתרחקת החריש את מחשבותיי. מהכביש הביטו בי חריצים עמוקים של גלגלי המכונית והאבק הסמך התרומם לפני. רצתי אחרי האבק וקראתי: 'אבא, אבא שלי אני כאן, באתי כדי לעזור לך, אני אסע במקומך'. קראתי: - 'קחו אותי במקומו, קחו אותי...' שובל האבק הסתיר את האופק שלפני. החול חדר בחוזקה לעיניי, שרף אותן הכאיב להן, בכוח הוציא דמעות וצחק. הדמעות זלגו מעיניי. החול צחק צחוק של לעג והשפלה: - 'את חייך את רוצה לתת? אין לחייך כל ערך, הם כבר לא שלך. חייך שייכים להם, לך מותר רק לבכות. 'והחול צחק וצחק..."

¹⁴ אביהו רונן. גוף שלישי יחד עם' 226

¹⁵ רלה היא בתו של הרב יששכר גרויברט- רבה הראשי של בנדין,

¹⁶ תושיה הרצברג, החול צחק. הוצאת ספרים אחיאסף מהדורה שניה 2005

"אלכס"¹⁷ חבר תנועת הנוער הציוני בבנדין שבפולין, ידע את השואה בהיותו נער. היה איש המחותרת החלוצית בבנדין. פעיל בריחה לסלובקיה, איש מחתרת 'שהוצא להורג' בהונגריה. חיל בצבא האדום באוסטריה, איש 'הנוקמים' באוסטריה, לוחם האצ"ל באירופה, מעולי "אלטלנה", סגן אלוף בצה"ל, ראש העלייה החשאית ממרוקו, תעשיין ברזל גדול, פעיל בשיקום נוער בנווה שרת....מחד גיסא אלו קורותיו של אדם אחד בלבד, מאידך- סיפור קורות מעין זה עשוי להוביל אותנו להבנת השואה כמאורע הנמצא על הרצף ההיסטורי שבו "הלפני" אינו בבחינת רקע בלבד. וה"אחרי" אינו בבחינת השלכה בלבד..."

בית היתומים היהודי

בדרך לכיכר גיבורי הגטו אנו חולפים ליד בית היתומים היהודי - בנין גדול ומפואר. החומר מתוך: **אנה וייס**¹⁸ מביאה לנו את סיפורו של בית היתומים היהודי - בית היתומים שימש מקור גאווה ליהודי העיר. הוא תוחזק ע"י משפחות רבות של תורמים - בעלי אמצעים שלא הסתפקו בתרומה אלא היו פעילים גם במסגרת החינוכית של בית היתומים. מספר **איזי הולנדר**, שהיה מבוגרי בית היתומים ושהה בו בין השנים 1927 עד 1935 :

"...משתי משפחות אמידות: **שיין וגוטמן**, זכה המוסד לתמיכה ביד נדיבה, אך שתיהן לא הסתפקו רק בתמיכה כספית והם היו מעורבים ופעילים במה שהתרחש במקום. הם ביקרו אותנו אחת לשבוע הביאו איתם ארוחת ערב לילדים עזרו לנו בהכנת שיעורי בית ואפילו שרו איתנו. הייתה עוד משפחה **ד"ר קרנשבסקי**, משפחה חשוכת ילדים שגם הם בקרו אותנו פעמים רבות סייעו בהכנת שיעורי בית והיו מארחים אותנו בביתם לשבת..."

בית היתומים פעל על פי עקרונות חינוכיים שהתווה **יאנוש קורצ'אק**. מושגים כמו צדק חברתי, ניהול שיתופי וטיפול מנהיגות לעתיד היו נר לרגלי מנהליו. ממשיך ומספר **איזי הולנדר** :

"...בבית הספר שלי (כך הוא מכנה את בית היתומים) אנחנו קבענו את החוקים ואת הכללים על פיהם התנהל הבית וכל השוהים בבית הספר, תלמידים ומדריכים היו חייבים לציית לחוקים אלה. אחריות רבה הוטלה עלינו ואפילו את המדריכים אנחנו בחרנו. תפקידים רבים ביצענו בהתנדבות: עבודה במטבח, שטיפת רצפות ועוד... השיטה בה פעל המקום הייתה חינוכית. לא הכו אותנו ולא הייתה כל אלימות כלפינו. הייתה ענישה, והעונש הקשה ביותר היה שמנהל המוסד לא דיבר עם התלמיד פרק זמן מסוים..."

¹⁷ אביהו רונן שם עמ' 221

¹⁸ : אנה וייס - אלבום אחרון מאפר אושוויץ בירקנאר"

רגינה איינשטיין אחת מבוגרות בית היתומים מספרת על אחת המחנכות ששמה **שרה**:

"... שרה הייתה רווקה וחינוך הילדים היה הערך החשוב ביותר בחייה. היא לקחה על עצמה תפקידים רבים ובעיקר שמשה מודל לחיקוי הן למדריכים האחרים ובעיקר לתלמידים לא בחלה בשום עבודה ובעיקר אהבו הילדים לשמוע אותה מקריאה להם סיפורים. הילדים היו כל חייה. שרה שרדה את השואה עלתה לארץ ישראל, נישאה והגורל מעט התאכזר אליה: שניים משלושת הילדים שנולדו לה בארץ חלו בשיתוק ילדים ונפטרו..."

בזמן הגירושים שימש בית היתומים למקום ריכוז של מי שמיועדים לגירוש ומשם נלקחו אל הרכבות.

סופו של בית היתומים : כל השוהים בו נשלחו להשמדה באושוויץ יחד עם כל תושבי העיר.

כיכר גיבורי הגטו

הקדמה : בכיכר גיבורי הגטו ליד האנדרטה לעסוק בהקמת הגטו, מעט בחיי היום יום... בשילוחים וגם ביומנה של **רותקה לסקר**¹⁹. בגמר ההדרכה לנוע רגלית "**לבונקר המכבסה**". האנדרטה נחנכה בשנת 2005, שנתיים קודם הוסב שם הכיכר "**לכיכר גיבורי הגטו**" להדגיש: מתרשימי אושוויץ למדנו על הכוונות האמיתיים של הגרמנים לגרמון כל אזור שלזיה ולכן כל האזור סופח לרייך הגרמני.

השילוחים: בראשית מאי 1942 הוצא המשלוח הראשון מבנדין לאושוויץ. הוא כלל בעיקר חולים, קשישים ויסודות "א-סוציאליים". בין מאי ליולי 1942 הושלם גירושם להשמדה של יהודי העיירות באזור. להלן תיאור המשלוח: **ב 12.8.42 נערכה אקציה**, בפיקודם של **דרייר**, נציג הגסטפו, ו**קוצ'ינסקי** איש ארגון שמאלט. אקציה זו זכתה לכינוי **הפונקט הגדול**²⁰ היהודים שנלכדו רוכזו לצורך סלקציה במגרש הספורט של "הכוח" באמתלה של החתמת מסמכים אישיים.

כך מתוארת את האקציה:

דוד ליוור²¹: כדי להבטיח את התייצבות היהודים בנקודות האיסוף ולהפיג את חששם, נקטו הגרמנים בטכסיס הונאה: יום קודם לכן, ב-11 באוגוסט, נאספו כ-700 יהודי צ'לדז' הסמוכה, תעודותיהם הוחתמו על ידי הגסטפו והם שוחררו לבתיהם. **דוד ליוור** מביא בספרו, *עיר המתים* (עמ' 73), את לשון הכרוז שפרסם יו"ר היודנראט בבנדין, חיים מולצ'אדסקי ערב הכינוס: "יהודים, ליבשו בגדי חג ומהרו שמחה אל מקום הריכוז. בל ישאר איש בבית, כי כל שישאר בביתו לא יוכל אחר כך להישאר בזגלמביה.

רותקה לסקר בת 14, מתארת ביומנה, דפי רותקה (עמ' 30), את ההגעה למקום הכינוס בבנדין:

¹⁹ תקציר סיפורה של רותקה נמצא בנספחים
15 הפונקט הגדול הוא כינוי לסלקציה כללית של 50 אלף מיהודי הערים בנדין, סוסנוביץ' ודומברובה גורניצ'ה באזור זגלמביה, פולין, שערכו שלטונות גרמניה הנאצית ב-12.8.1942

²¹ דוד ליוור - עיר המתים - השמדת היהודים באזור זגלמביה : הוצאת טברסקי תש"ו 1946

... היום נזכרתי במדויק ביום 12 באוגוסט 1942 ב"הכוח" ... קמנו בארבע לפנות בוקר. אכלנו ארוחת בוקר מעולה (יחסית לימי המלחמה) ... לפני שהספקנו להתארגן לגמרי כבר היתה השעה חמש וחצי, ואז יצאנו. בדרך היו אלפי אנשים. כל כמה רגעים היה צריך לעצור כדי שההמונים הצפופים לפנינו יתקדמו. בשש וחצי היינו במקום. הצלחנו להשיג מקום די טוב, על ספסל. עד השעה תשע מצב הרוח שלנו היה די טוב. אז הצצתי מבעד לגדר וראיתי חיילים עם רובים מכוונים אל הכיכר למקרה שמישהו ינסה לברוח (דרך איפה אפשר בכלל לברוח מכאן?). אנשים התעלפו, ילדים בכו, בקיצור – יום הדין...

על תהליך המיון "במגרש הכוח" בבנדין כותבים **רותקה לסקר ודוד ליור**:

רותקה "...בשעה שלוש הגיע קוצ'נסקי (מאנשי ארגון שמאלט, אחד הממונים על העברת היהודים למחנות העבודה) והתחילה הסלקציה: 1- זה חזרה הביתה. 1 a – זה עבודות. 2 – זה בדיקה נוספת. ו- 3 – זה גירוש, כלומר מוות. אז ראיתי מה זה אסון. אנחנו התייצבנו לסלקציה בארבע. אמא אבא ואחי הקטן הופנו לקבוצה 1 ואני ל 1 a הלכתי כאילו הלמו בי..." (רותקה עמ' 30).

דוד ליור "...בשעה תשע בערב הגיע למקום הגסטפו. כל אלה שנמנו עם סוג א' הוטבעה בתעודת הזהות שלהם חותמת אדומה: "הגסטפו סניף קטוביץ". בחצות לילה עזבתי את מגרש הגיהנום. העיר כולה עוטה קדרות ואפלת האפלה. אנשים מהלכים ומתייפחים בבכי. אחד הבוכה משמחה על שניצל ואחד הבוכה על מר גורלו, על אבדן הורים, אשה, ילדים. אין אדם יכול לישון אותו לילה. גם הורי נשארו על מגרש ההשמד כל אותו לילה, יחד עם שאר הנידונים לגירוש, והגשם יורד ללא הפוגה... (עיר המתים עמ' 74).

האקציה נמשכה שלושה ימים. על כמות המשולחים מבנדין יש מחלוקת²²: לפי **דוד ליור** כ- 10.000 יהודים ואילו חייקה נוטה לכיוון 8.000 יהודים. לפי רישומי אושוויץ כ- 5.000 יהודים ואילו היוזנראט נוקב במספר האנשים שנגדעו מכוח העבודה 5.215 יהודים.

גטו קמיונקה ב- 8.4.43 הוחל בריכוז יהודי בנדין בפרוור קמיונקה בגטו פתוח. בחודשים אפריל מאי 1943 רוכזו כ- 18.670 יהודים בגטאות קמיונקה ושרודולה. אל הגטאות הועברו השופים. מחלקת הבריאות דאגה לסידור סניטציה והגיינה, נפתחו מטבחים ציבוריים, הוקמו מעונות לילדים ואלפי ספרים הגיעו לספריה... מרין התהלך בגטו וראה כיצד התחזית שלו מתממשת עבודה יצרנית דוחה את הקץ. האזור של הגטו פשט צורה (עלובה) ולבש צורה (טובה). דוד ליור²³: "עד מהרה פשט האזור שנקבע כמקום הגטו את

²² אביהו רונן – חייקה עמ' 184
²³ דוד ליור עמ' 104 -

צורתו הישנה ולבש צורה חדשה. היהודים סללו כבישים ומדרכות העבירו את השופים ובנו בתי מגורים לפועליהם..." כל יהודי בגטו זכה בתעודה מארגון שמאלט שהוכיחה את עצמה כאפקטיבית. ריכוז היהודים נמשך 4 חודשים. הצפיפות הייתה גדולה - שלוש משפחות בדירת חדר ומטבח (10-12 נפשות).

תעסוקה מצילת חיים: כמות המועסקים בגטאות שרודולה וקמיונקא²⁴ היו 13.182 מתוך 18670 יהודים המהווים כ 70% מיושבי הגטו הועסקו בעבודה יצרנית עבור הרייך הגרמני. אם נוסיף עליהם כ 15.000 יהודים ששולחו קודם לכן למחנות עבודה. בחודש מאי 43 תקופה בה שלושת רבעי מיהודי פולין כבר הושמדו... 75% מ 60.000 יהודי זגלמביה היו עדין בחיים.

ב 21.5.1943 הורה **הימלר** "לגרש למזרח"²⁵ את כל יהודי הרייך. יש לעשות זאת עד לא יאוחר מ 30.6.43 כמו כן נתקבלה הוראה מפורשת לפרק את בתי המלאכה ולהעביר את עובדיהם היהודים לאושוויץ. יחד עם בתי המלאכה שבהם עבדו. **רודולף הס** מפקד אושוויץ כותב בזיכרונותיו²⁶ "נתקבלה פקודה חד משמעית מהימלר כי יש לסגיר את בתי המלאכה של ולהעביר את היהודים ובתי המלאכה לאושוויץ..." היסטוריונים מעריכים שבעקבות המרד בגטו ורשה החליט הימלר לוותר על ההכנסות הגבוהות שזרמו לקופת הס"ס מן המפעלים ולזרז את חיסול היהודים בזגלמביה כמו גם בפולין כולה.

השילוח השני: החל ב – 22.7.43 בשעה 0600 רוכזו היהודים בכיכר השילוחים נערכה סלקציה בה נבחרו מאות צעירים שנשלחו למחנות עבודה וכל השאר: נשים, ילדים וזקנים שולחו לאושוויץ. **מהברוטאליות שנקטו הגרמנים נורו במקום כ 100 יהודים.** עדי ראייה מספרים שרבים מהמגורשים שידעו מהו יעד הנסיעה קפצו מהרכבת הנוסעת וגופות יהודים רבים היו מוטלים זמן רב לאורך המסילה בדרך לאושוויץ, חלק הניצולים הוסגרו ע"י פולנים לידי הגרמנים ורק חלק קטן שרד בסיוע פולנים טובים. כך תאר המושל הגרמני של העיר את האקציה:

"...לאוזנינו הגיע רעש של צעקות ופקודות. חשבת כי כמעט שפרץ מרד. מיהרתי לרחוב... ראיתי שם תמונה מזעזעת: לרחוב הגיע מצעד נוראי של יהודים מסודרים עשרה בשורה; להערכת כי 1,000 - איש. הם הובלו ע"י שוטרים יהודים משלהם, אשר בכל מקרה הפעוט ביותר התנפלו במקלות עץ על הסוטים מהשורה. בראש המצעד הלכו שני פקידי משטרה. המצעד היה מורכב מנשים, גברים, ילדים ותינוקות שנישאו על ידיים. על גופם היו חבילות. מראה מזעזע! חזרתי לביתי וצלצלתי לנשיא המשטרה בסוסנוביץ. שאלתי: "האר וודטקה (Woedtke) מה הולך פה?" "אל תכניס את אפך, האר ק. זוהי פקודה של רייכספיהרר הס"ס. כל היהודים יגיעו לרפובליקת היהודים ברוסיה" (הלאדרנט – המושל הגרמני של בנדין).

²⁴ על פי דוח של ארגון שמאלט מ 12.5.1943 (ראה אביהו רונן חייקה עמ' 281

²⁵ להשמדה באושוויץ

²⁶ אביהו רונן. חייקה עמ' 282

הגרש הגדול 1.8 - 10.8 1943

הגרש הגדול: ב-1 באוגוסט 1943 הונחתה המכה האחרונה על הגטאות בקמיונקה ובשרודולה. **דוד ליור**²⁷, תאר את אשר אירע באותם ימים: "בשעה 02:30 לפנות בוקר הבחין שכני **משה** בתנועה גדולה בסביבות קמיונקה. הערתי את משפחתי ועד מהרה עזבנו את דירתנו וירדנו לבונקר, שהכניסה אליו הייתה דרך ארון מוסווה, והאוויר מגיע דרך שני צינורות עבים היוצאים אל הגן ומכוסים בערימת אבנים. לקחנו עימנו מעט מזון ומים. בשעה ארבע לפנות בוקר שמענו את היריות הראשונות. משהו, ככל הנראה ניסה לפרוץ החוצה. כל עוד נמשך הלילה פחדו הגרמנים להיכנס לתחומי הגטו ורק עם שחר שמענו את צעקותיהם: 'יודען ראוס', מלווה ביריות. עם קרדומים ומוטות ברזל הסתערו הגרמנים על הבתים ופרצו חלונות ודלתות, זעקות הנשים ובכי הילדים והגברים המוכים מגיעים עד לב השמים מתמזגים ברעש זגוגיות מתנפצים ויריות הגרמנים... הפוגרום נמשך כל היום".

כל אותו היום ובימים שלאחריו שמעו המסתתרים בבונקר את צעקות הגרמנים שלא הצליחו לגלות את הכניסה למסתור. מה שנותר להם היה לשדוד את החפצים שנשארו בדירות. כעבור מספר ימים כאשר אזלו הלחם והמים עלו המסתתרים לדירותיהם שם התגלתה לעיניהם תמונת ההרס והחורבן שזרעו הגרמנים. לנוכח המצב החליטו להסגיר עצמם והצטרפו לאלפי היהודים שגורשו באותם ימים נוראים לאושוויץ באכזריות רבה.

הכוח הגרמני והחששות: לקראת הגרש הגדול הכינו הגרמנים כוח גדול של 775 גרמנים. מטרתם הייתה לגרש כ- 30.000 יהודי בנדין וסוסנוביץ מגטאות קמיונקה ושרודולה. יש לזכור שלא מזמן הסתיים מרד גטו וורשה והגרמנים לא רצו "הפתעות" כ- 2,000 יהודי בנדין וכ- 1,800 יהודי סוסנוביץ נרצחו בעת הגירוש. היו שהתנגדו עם נשק ביד.

חברי תנועות הנוער התכוננו לגרש ולכן החלו בהקמת בונקרים שצוידו במעט נשק. בבונקרים של **השומר הצעיר** וכן של קיבוץ **דרור וגורדוניה** הוכנו תוכניות נועזות, כגון הקפת הגטו בחגורות מוקשים, כדי לחסל את הגרמנים עם כניסתם לגטאות. אך התכניות לא יצאו אל הפועל. עם זאת היו מקרים של הקרבה, יהודים הסתערו על שוטרים וחיילים גרמנים במקלות, אבנים וסכינים, אך לא יכלו לעמוד בפני הנאצים שעלו עליהם במספרם ובנשק שעמד לרשותם.

דוד ליור סיפר כי הגרמנים לא העזו להתקרב לבונקרים, "ונראה כי הבונקרים עלו להם בקרובנות דמים לא מעטים. אולם לא היו בידנו נשק, אלא מעט אקדוחים. הפולנים לא עזרו לנו ולעולם לא נסלח להם על כך.

²⁷ דוד ליור: עיר המתים 1946 עמ' 134

אילו היה בידנו נשק רב יותר כי אז הייתה התנגדות רבה יותר לצוררים הגרמנים. עם זאת, לצערנו, חסרים אנו את הפרטים על מקרי ההתגוננות וההקרבה. המתים לקחו עמם לקבר את מות הגבורה והייאוש שלהם".

עשרה ימים נמשך חיסול גטאות קמיונקה ושרודולה עד ה- 10 באוגוסט, תשעה באב תש"ג. המצוד אחר אחרוני היהודים המסתתרים נמשך עוד כשבועיים וחצי, הרבה מעבר לתכנון המקורי. הגרמנים התקשו לגלות את הבונקרים ומדי יום נתגלו חדשים, עד שהצליחו לגלות את האחרון ולהרוג את היהודים שהסתתרו בו.

רק קבוצות קטנות של צעירים יהודים הושארו ע"י הגרמנים לנקות את הגטאות ולאסוף את הגוויות הרבות שנרצחו בזמן הגירוש. בתשעה באב, יום חורבן ירושלים, תמה מסכת חייה של קהילת בנדין "ירושלים דזגלמביה".

המחתרת וההתנגדות

בונקר המכבסה מצוי ברחוב פוטצ'שלו פינת ויסולה בית מס 24.

בבנדין פעלה מחתרת יהודית שהייתה מורכבת ממרבית חברי תנועות הנוער במקום. תחילה עסקו חברי תנועות הנוער בעיקר בחינוך תוך דגש לחינוך חקלאי, לרשותם הועמדה ע"י ראש היודנראט חוות הכשרה חקלאית, משהבחין היודנראט שעוסקים בחווה גם בפעילות של הגשמה החזון הציוני דרש **מרין** – ראש היודנראט שפעילות החווה תהיה נתונה לפיקוחו דבר שחברי תנועות הנוער דחו. **מרין** מינה קומיסר מטעמו שיפקח על הפעילות משסירבו חברי תנועות הנוער לשתף פעולה עם הקומיסר הם היו הראשונים להישלח לעבודות כפיה ומאוחר יותר למחנות עבודה שלזיה עילית.

התנגדות: ביוני 42 הגיע מרדכי **אנילביץ'** לחווה וכינס את נציגי השומר הצעיר, גורדוניה, דרור ונציגי פועלי ציון. הוא סקר בפניהם את ההתארגנות בוורשה בביאליסטוק ובוילנה, ודרש שההתקוממות תהיה בכל המקומות באותו עיתוי שיקבע ע"י המפקדה בוורשה. במהלך שבועיים של שהותו הושג הסכם איחוד בין כל הארגונים והוקם ארגון "לקרב". **אריה ליוור** מגורדוניה הועמד בראש הארגון. מאוחר יותר נשלחו **פרומקה וחנצ'ה** לבנדין כדי לסייע לאריה בארגון השורות ובהיערכות לקראת הבאות. המפקדה הורחבה ונוסף **לאריה ליוור** כללה גם את: **פרומקה פלוטניצקה, צבי ברנדס, הרשל שפרינגר, שלמה לרנר ועזריאל (יוזק) קוז'ויד**.

בהמשך התמקדה פעילות המחתרת בניסיונות לחבור למחתרת הפולנית, להשיג נשק, להזהיר את התושבים ולארגן התנגדות מזוינת, הכנת אמצעי הגנה ובונקרים להסתתרות וכן ניסיונות להברית תושבים אל מעבר לגבול באמצעות דרכונים מזויפים.

הקשריות: שלוש מתנדבות נשלחו לוורשה להשיג נשק: **אדווייה פסחזון, אינה גלברד, רננה קוקליקה הרשקוביץ** (חיה כיום בישראל). **אדווייה** נתפסה בצ'נסטחובה ובידיה אקדחים ורימונים עונתה ולא הסגירה את זהותה ואת זהות חבריה, נידונה למוות ונתלתה כנוצרייה. **אינה** הצליחה מספר פעמים להביא נשק עד שפעם אחת נתפסה ונורתה ע"י הגרמנים. **רננה** נתפסה לא שיתפה פעולה נכלאה בבית סוהר ואחרי 4 חודשים נמלטה מבית הסוהר יחד עם אחותה, והיא שמביאה את הסיפור.

השלב האחרון במרד היה שלב ההתגוננות ומציאת מסתור בבונקרים. ב 1.8.43, החל החיסול הסופי של יהודי בנדין. למחתרת החלוצית היו חמישה בונקרים, שנים לדרור, שנים לגורדוניה, ואחד לשומר הצעיר. בזמן האקציה היו ערוכים רק להתגוננות עצמית. עיקר הנשק היה **בבונקר "המכבסה"** שבו שהו מנהיגי דרור. כל שבעת מנהיגי התנועה, בראשות פרומקה, שהו בבונקר זה. הם הופתעו מעוצמת האקציה ולא הספיקו להעביר את הנשק לשאר הבונקרים. בין הנופלים בבונקר המפקדה היו: **פרומקה פלוטניצקה, ברוך גפטק, פרומקה דולנורוזה, ציפורה בוצ'אן, חדווה ברנד, טוביה דבורצקי, ופנינה יעקובוביץ**. (שמותיה חקוקים על השלט שבבונקר המפקדה)

נפילת הבונקר: ביום הרביעי לגירוש התקרבו שני גרמנים לחלון הבונקר, **ברוך גפטק** בחושבו שהבונקר נתגלה, פתח עליהם באש, שני גרמנים נהרגו. הגרמנים הקיפו את הבונקר והמטירו עליו אש תופת, הבונקר עלה באש ומתוכו עדיין נשמעו יריות. מכבי האש הוזעקו לכבות את השריפה וכשעמדו להוציא את גופות האנשים, **פרומקה** עדיין פרפרה בין חיים למוות, והגרמני רמס אותה במגפיו. על ימיה האחרונים של פרומקה* כותבת חברתה **רננה**²⁸:

"... היה יום קיץ בהיר של יולי 1943. הגסטאפו הקיפו במפתיע את גטו בנדין. ההשמדה והגירוש החלו! פרומקה וששה חברים שהיו עמה באחד מחדרי הקיבוץ, תפסו את נשקם ורצו לבונקר. ההתקפה הפתאומית של הגסטאפו סיכלה את תכנית ההגנה: לא הספיקו לבוא במגע עם שאר החברים, אולם רוח המגינים לא נפלה עליהם. שבעה חברים המה בבונקר ולהם אקדחים ותחמושת, - עד צאת נשמתם יילחמו על חירותם. פתאום נשמע קול צעדים. ברוך גאפטק שהופקד על המשמר, ניתר ממקומו ואחריו פרומקה. גרמנים מתקרבים! כבר שומעים קול דיבורם. הם גילו את מקום המחבוא! יש לפתוח באש! ברוך יורה ואחריו יורה גם פרומקה. שני אנשי ה - ס.ס מתבוססים בדמם. האחד נהרג מיד, והשני נפצע קשה והרים קול זעקה. כנופיית גסטאפו עטה אל הבונקר. אך החברים החליטו לא להיכנע. מטר יריות ניתך מכל צד. הגרמנים זורקים פצצות תבערה אל המרתף ולהבות אש מתלקחות ועולות. הבונקר בוער על מגיניו. היריות פוסקות. הגרמנים קוראים למכבי האש ומציפים את הבונקר במים. האש כבתה, על הקרקע המפויחת מוטלות הגופות השרופות למחצה ומתפתלות ביסורים. פרומקה מכווצת בכף ידה את האקדוח, מרימה בשארית כוחה את ראשה. עוד רוח חיים בה. היא רוצה להגיד משהו. וידה אינה מרפה מן האקדוח - - מיד קופץ גרמני אחד ורומסה במגפיו. הוא מבקש להוציא את האקדוח מאגרופה המכווץ... זמן רב התעללו הגרמנים בגופות

²⁸רננה קוקליקה מתוך חנצ'ה ופרומקה עמ' 145-148

הגיבורים. לבסוף נקבו את הגויות בכדוריהם וציוו על אנשי המליציה היהודית להעלות את השריגים החרוכים למשאית משא. כך נפלה פרומקה. **רניה ק.**

על נפילת בונקר אחר בקטע הבא :

"שכבנו חבויים בבונקר על עליית הגג. דרך החורים אשר בקירות ראינו והנה המשטרה הגרמנית מתקרבת לבית אשר ממול לנו. ברגע בו פתחו את השער והשמיעו את צרחתם 'ודען הראוס!' הסתערה עליהם קבוצה בת 30 יהודים, מזוינים במקלות, אבנים וסכינים. הקרב בין הקבוצה היהודית והאויב שעלה במספרו ובנשקו לא נמשך זמן רב. לאחר מחצית השעה נפלו כל היהודים עד האחרון בהם....". (הרשל וונדרסמן – עלון זגלמביה 13)

מוניק (משה) מרין – דמותו של י"ר יודנראט

בימי הכיבוש הראשונים מונה **משה מרין** לראש היודנראט בבנדין, ובתחילת 1940 הוקם בראשותו יודנראט מרכזי שהיה אחראי על כל עניני היהודים באזור שלזיה עילית. בעברו היה חבר ההסתדרות הציונית. בין היתר עסק גם במסחר. אביו שימש במלחמת העולם הראשונה נשיא קהילת סוסנוביץ מטעם שלטון הכיבוש הגרמני.

כיצד נתפס מרין בעיני **חייקה**²⁹: "הגרמנים הקימו וועד קהילה יהודי. בראשו עומד מוניק מרין, לשעבר קלפן, הרפתקן ואיש מועדוני לילה, מן הנועזים המטילים יהבם על הקלף האחד. עתה קם לשתף פעולה עם הגרמנים.

דוד ליור רואה **במרין**³⁰: "אדם קל דעת וחסר מצפון היה, ובילה שעותיו בישיבה בבתי קפה ליד משחקי הקלפים או הביליארד" **רינגלבלום**: "פולטיקאי קטן שעבר ממחנה למחנה... שתדלן פוליטי שהפסיד כספים רבים, התגרש מאשתו...

יהודי המקום חויבו להתייצב לעבודת כפייה, ובמרוצת הזמן נשלחו למחנות של עבודת כפייה. על ביצוע גזירה זו הופקד משרד הס"ס לעבודת זרים בשלזיה עילית. שילוח עובדי הכפייה נעשה בסיוע היודנראט במקום. היודנראט פעל להקמת בתי מלאכה (שופים) שהיו בבעלות גרמנית להעסקת עובדים יהודיים, כדרך הצלה באמצעות עבודה.

דילמת המיון: את מי לגרש?:

²⁹. אביהו רונן - חייקה עמ' 72
³⁰. שם עמ' 72

לאחר הגירוש הראשון שבוצע במאי 1942 ולמרות כל ההשתדלויות, כולל שוחד בכסף, לא ניתן היה לגלות להיכן היהודים הובלו. לאחר הגירוש הראשון דרשו הגרמנים ממרין "להקציב" 10,000 איש. לאחר ויכוח הצליח מרין להוריד את המספר ל- 5,000 וחשב למלא מכסה זו באמצעות אנשים לא יעילים.

דילמת המיון: לשאלה את מי שולחים? זימן מרין לדיון בסוגיה ערכית אתית את כל הרבנים והדיינים בבנדין ובסוסנוביץ. הוא קיווה לקבל מהם את ההסכמה שיסמיכו אותו את מי לשלוח. יתכן שעשה זאת מפני שביקש להוריד מעצמו חלק מהאחריות לכל הצפוי מהעומד להתרחש. יתכן שהיה בטוח שיפסקו כרצונו וכך יוכל לשכנע את הציבור להסיר את ההתנגדות.

בכנס זה השתתפו בין השאר גם הרב לוין (בנו של ר' הירש הניק לוין, גיסו של הרבי מגור) והרב גרוסמן מה"מזרחי". מרין פנה אליהם והסביר את הדילמה הבאה: הגרמנים דרשו ממנו להכין 10.000 יהודים שישלחו למזרח. הוא השתדל אצל הגרמנים והצליח להוריד את המכסה ל 5000 יהודים. וכאן הוא פנה אל הפורום הנכבד בשאלה, "האם עלי ליטול את התפקיד על עצמי, בביצוע הדבר הנדרש ממני? אם כן - הרי שיש סיכוי כי יהודים רבים ינצלו מגירוש, מפני שאנו נוכל לבחור במועמדים לגירוש באלה שאנו נרצה. הגסטאפו תסכים לכך ותאשר את בחירתנו. דעתי היא לכן, שיש לקבל את ההצעה הזו. נוציא לגירוש את אלה שחיייהם אינם נקראים חיים ושאינם מביאים כל תועלת לזולתם. קודם את אלה שהתנהגותם פסולה, כגון המלשינים, המשוגעים, חולים וחשוכי מרפא, ילדים דפקטיבים וכיו"ב. עליכם לזכור את אשר צפוי לנו אם לא נעשה כן. הגסטאפו יסתער על העיר ויגרש את מי שירצה וכמה שירצה, ויהיו נכבדי העיר דווקא בין ראשוני הקורבנות".

לדבריו אלו של מרין השיב הרב לוין: "ישראל אף על פי שחטא ישראל הוא כל שכן יהודים חולים ואומללים, זכותם לחיים ואין לערער עליה. הרב גרוסמן הודיע שדרישתו של מרין עומדת בניגוד לדין ולדת ישראל. אולם השאלה טעונה בירור מעמיק יותר. בשלב זה הכריז מרין שהוא מקבל מראש את הכרעתם של רבנים, ויצא לחדר השני כדי לחכות לתשובה. לאחר דיון ממושך, יצאו הרבנים והדיינים מהחדר והרב גרוסמן נתן את התשובה (לצערנו אין אנו יודעים מה הייתה עמדת כל אחד מהמשתתפים כי לא נרשם פרוטוקול (א.ש) : "דרישתו של מרין עומדת בניגוד מוחלט לדת ישראל ולהשקפתה של היהדות. אולם לפי שהציג את העניין מסתבר שכל בית ישראל צפוי לאסון איום ונורא. אין לכך מוצא אלא לנקוט בדרך הרע במיעוטו. אנו תקווה שמרין יפעל לפי הצו היהודי המפעם בו ומאחלים לו שיזכה להיות המציל והגואל של יהדות זגלמביה".

חודש יוני 42 דילמת העבודה

בסוף יוני 1942, כינס מרין בבנדין אסיפה של צעירים חברי תנועות הנוער, בה השמיע את דרישתו שהם יתייצבו מרצונם להישלח למחנות עבודה ובדרך זו יוכלו יהודים רבים להחזיק מעמד בזגלמביה. הוא הודיע לצעירים שיצרף אליהם רופא שידאג לבריאותם. הוא גייס לעזרתו את הרב יצחק גרוסמן שישקנע את

הצעירים: "ממשה עד משה לא קם כמשה..." תגובת הצעירים הייתה חד משמעית **נגד!!!** חלק מהם הטיח דברי כיבושין לרב גרוסמן: "בושה וחרפה היא שרב בישראל ישמיע דיבורים כאלה... כיצד ניתן לרחוש אמון להבטחותיו של מרין שלא קיים מעולם את הבטחתו...". בסופו של דבר, לפי הוראות **"הממונה המיוחד של כח העבודה הזר"**, נתפסו 500 צעירים אשר נקראו בתואנה של ביקורת כלשהי, ונשלחו למחנות עבודת-הכפייה.

דוד ליור היה אחד מהצעירים הללו והוא מספר על התנאים הקשים בהם הוחזקו בסוסנוביץ בטרם ישלחו למחנות. רבים מהצעירים חרטו על אחד הקירות את אשר היה על לבם: אחדים כתבו דברי פרידה אחדים באו חשבון עם מרין חלקם כתבו בדמם. אחד הצעירים חרט בדמו את המשפט (בידיש) **בדמי אני רושם מלים אלה/**
בדם יהודי מופקר ונטול ערך/
אם האתמול והיום גדושים דאגות/
מה צפון לי, איפוא, בחיק המחר.

סופו של מרין: במאי 43 הורה מרין לאסוף את כל הזהב ולמסור אותו לגרמנים. בתמורה לכך הגרמנים יניחו להם. חברי תנועות הנוער יצאו נגד מרין ונגד מבצע איסוף הזהב. **מרין** הכריע והזהב נמסר לגרמנים.

בתחילת יוני 43 הגיעה בשורה מהגסטאפו שהגיעו 34 דרכיות (אישורי יציאה) לנתיני חוץ עליהם להתייצב מיד עם מעט מטלטליהם, הם יועברו לקטוביץ ומשם יועברו ע"י המשטרה הגרמנית לחו"ל. כעבור יומיים נוצרי שעבד כחשמלאי באושוויץ סיפר שהגיעו למחנה שני אוטובוסים ובהם יהודים מבנדין... באחד מטען ובשני אנשים... בין הנוסעים היה גם... מרין. כעבור יומיים הגיע הקומיסר הגרמני ומסר למר **שמיאטאנא** איגרת **ממרין** ובה נכתב: "...הכל בסדר גמור, המשיכו בעבודה כמקודם (התאריך ושם המקום נתלשו מהאיגרת) בזמן הגעת האיגרת לבנדין מרין כבר לא היה בין החיים, לפי אחד העדים נורה בבונקר באושווינציים. **דוד ליור** מסיים את הסיפור במשפט: "איש לא יכול להעלות על הדעת, שזה יהיה סופם של אלה ששירתו את הגרמנים במשך ארבע שנים..."

אביהו רונן³¹ מוסיף פרטים נוספים " מרין זכה לטיפול מיוחד מידי הגרמנים. הוא נכלא בבלוק 11 באושוויץ... בעדות מדהימה של **דוד גרטלר**, מפקד היחידה המיוחדת של המשטרה היהודית בלודז' שנעצר ב 12.8.43 נמסר על שהותו של מרין בבלוק זה וניתן להבין מכך כי הוצא להורג." מבחינת הגרמנים הוא סיים את תפקידו.

פרשת הדרכונים: בקשר שהיה לחברי תנועות הנוער עם שוויץ ובהמשך עם ארץ ישראל הצליחו להשיג אשרות יציאה מבנדין. כשנודע הדבר **למרין** הוא אסר עליהם את הקשר עם שוויץ ודרש שבענין זה רק הוא יטפל. בשלב מסויים אף עצר חלק מחברי תנועות הנוער ואיים עליהם בגרוש (שמשמעו מוות) אחרי שיצאו שתי קבוצות הראשונה באוקטובר 42 כללה 69 נתינים בריטים מכל רחבי פולין 10 מהם מבנדין³² במרץ 43 יצאה קבוצה שנייה עם אשרות דרום אמריקאיות של קוסטה ריקה ופרו. בתחילת אפריל התארגנה ליציאה הקב' השלישית אך הגסטאפו אסר את יציאתה. חברי תנועות הנוער היו בטוחים **שמרין** מעורב בענין זה. התקיים דיון האם לממש את הפקודה של מרדכי אנילביץ לחסל את מרין... כך מתארת זאת חייקה³³:

"הוחלט לסלק את מרין. הוא מסוגל לכל מעשה רע ולא יניח לנו לפעול. הוא יגלה את פעולתנו בטרם נספיק לעשות משהו. ידענו מיד שעם היריה הראשונה ידע מרין מי היורה וימסרו לידי הגסטאפו. יורשיו לא יעזו למסור נוער יהודי לידי הגסטאפו שכן אינם מגיעים לדרגתו בחוסר מצפון. מלבד זאת יפחדו. מות מרין ישמש להם לקח. הכל הסכימו לפסק הדין, התכנית אושרה. אך כשהגיעו לידי מעשה התחילו מהססים: הלא יש בזה נטילת אחריות גדולה, מסיכון האוכלוסיה כולה ועלול המעשה לזרז את הגירוש הכללי..."

בשולי הדברים אעיר: גם **תושיה הרצברג** כותבת על כך ומוסיפה שאחיה **אלכס גנתון** נבקש ע"י חברי התנועה לחפור את הקבר שאליו יושלך **מרין**.

בסופו של דבר ב- 19.6.43 יצאה הקב' השלישית. רבים מבני בנדין באו להיפרד מהם **ומרין** נשא נאום וביקש מהם, בין היתר לספר לכל העולם על מאמציו והשתדלויותיו למען הציבור: ³⁴"אל ינטור לו הנוער טינה, אף על פי שנאלץ לצאת לא פעם נגדו. לבו של מרין תמיד היה איתם..." כאמור זאת הקבוצה שנתפסה ע"י הגרמנים בגבול סלובקיה, הובלה לאושוויץ ומרבית חבריה נספו שם. מיותר לציין שזו הקבוצה שלקחה איתה את התצלומים בסאונה בבירקנאו.

רשימת ה 74

רשימת 74 שמות של יהודים שהועברה על ידי הגרמנים אל היודנראט בציון, ש"נורו בזמן בריחתם בעת הגירוש" (ביניהם הדיין ליפשיץ, וסגן ראש העיר רוביגליכט). האמת היא שהגרמנים הרגו אותם בבתים וברחובות העיר בזמן הגירוש השלישי ב-22 ביוני 1943 שנמשך 3 ימים. כרגיל, הוסיפו הגרמנים לכל גבר את השם "ישראל" ולכל אישה – "שרה".

23. שם עמ' 236-
³³אביהו רונן - חייקה עמ' 285
³⁴: שם עמ' 289-290

הנספחים הנלווים למערך ההדרכה

רקע: חומר רב אספתי להכנת המערך והבחירה הייתה קשה - מה לא מכניסים למערך... שבתי וקראתי את כל החומר והחלטתי להעמיד אותו לרשותכם כנספחים, עם הקשרים למערך ההדרכה. כיאה "לירושלים דזגלמביה" בחרתי לצרף למערך זה את סיפורם של מעט מרבים מבני ובנות בנדין. חלק מהם אנו פוגשים בתחנות שונות במהלך המסע. הדבר נועד לסייע לנו בתחנות שונות של המסע לעשות את הקישורים המתאימים היכן שמתחיל או ממשיך סיפור הניצולים. מראש אני מתנצל שלא הובאו כל סיפורי הניצולים.

רשימת הנספחים

נספח א – ביקור מרדכי אנילביץ בבנדין. עמ' 32

נספח ב – סיפור יומנה של רותקה לסקר. עמ' 42 - 25

נספח ג- חיים חפר- המקאמה אודות חסידי אומות העולם עמ' 62

נספח ד – המחתרת בבנדין- סיפורו של צבי צור. עמ' 72 - 28

נספח ה – סיפורו של הקרדינל ז'אן מארי לוסטיז'ה- הלא הוא אהרון לוסטינגר מבנדין עמ' 29

נספח ו – גיבורות המחתרת באושוויץ: אלה גרטנר ורגינה ספירשטיין ילידות בנדין עמ' 03

נספח ז - עדותה של רחל זלמןוביץ', חברת תזמורת הנשים באושוויץ. עמ' 31

נספח ח – הרב יששכר בעריש גרויבארט עמ' 32

נספח ט – סיפור הצלתם של חברי תנועות הנוער המכונות "הנאשה גרופה". עמ' 33-35

נספח י' - סיפורו של זאביק לירון- מבנדין לאושוויץ עמ' 36 - 39

נספח יא – קרן אור באפלה סיפורם של שבעה חסידי אומות העולם מבנדין עמ' 40 - 44

נספח יב - סיפורה של דיתה עמ' 45

נספח י"ג ביאליק + "אכן חציר העם" עמ' 46-48

נספח יד' - רשימת ה –עמ' 49

נספח טו' – מקורות ואנשי קשר 50

נספח א - ביקור מרדכי אנילביץ בבנדין

מרדכי אנילביץ מגיע לבנדין בסוף חודש מאי 1942 ושוהה באזור זגלמביה כשלושה חודשים עד ספטמבר 1942. את רשמיה של **חייקה**³⁵ מהמפגש הראשון עם מרדכי אנילביץ היא מתארת ביומנה: " הגיע מרדכי, בחור גבוה כזה, צנום, כה צעיר, שופע נעורים ומרץ... מרדכי היה נשמת התנועה. היו גלומים בו כשרונות בלתי שכיחים, המצויים אך לעיתים רחוקות אצל איש התיאוריה – כשרונות של מנהיג פרקטי. לא יכול היה לסבול אי התמצאות ורשלנות אצל אנשים... בכל מקום בו נראה הבחור הגבוה, בעל בעל הצווארון הפתוח, הסתכלו אחריו הנה זהו... מרדכי אמיץ לב היה, אמיץ לב ממש, ולא רק מפני שרצה בכך, מפני שראוי להיות כך, אלא גם מפני שנשא את האומץ בדמו".

ביקורו של אנילביץ בבנדין דומה לביקורם של חברי ההנהגה אצל חברי התנועה. בין יתר תפקידיו של השליח להיתעכן ולעדכן את חבריו, להכווין פעילות ארגונית, להוביל סמינרים, לערוך בירורים חינוכיים ואידיאולוגים ועוד... ביקורו של **אנילביץ** נשא גם פן אחר: **עדכון על כוונת הגרמנים להשמדה יהדות אירופה** עדכן מה קרה בשטחי בריה"מ, עדכן על חלמנו ודיווח על ההתארגנות בוורשה להתאחד להקים ארגון ולהיתכונן למרד. כשהגיעו הידיעות על האקציה בגטו וורשה מסר להם על טרבלינקה לשם משלחים את יהודי וורשה וקרא לכל חברי תנועות הנוער להתאחד לקראת מאבק מזויין מול הגרמנים.

רחל שורץ – רוזנקר³⁶ מספרת על רשמיה מהמפגש עם אנילביץ

יש רגעים בחיי אדם, אותם לא ישכח לעולם ... שנת 1942 בעיר בנדין. אני זוכרת חדר קטן אצל **עדה נויפלד**. אנחנו יושבים בצפיפות על המיטה, על השולחן, ובכל מקום בו אפשר להידחף. מסביבנו היו ספרים, מחברות, כלי כתיבה, כאילו למדנו. פני כל הנוכחים היו מופנים **למרדכי אנילביץ** שבא לבקר בבנדין. הוא סיפר על ורשה, על הנוער המנסה בכל דרך אפשרית להשיג נשק תוך סכנת נפשות, ספר על וילנה, על הפרטיזנים, ועל עזרתו של הצבא האדום. דברים עליהם רק יכולנו לחלום... הוא הביט בכל אחד מאתנו, מבטו הנוקב וקולו העידו כי הוא מנהיג אמיתי... מה שלי נותר, זו הפגישה עם **מרדכי אנילביץ** ודמותו שתלוה אותי לכל החיים.

³⁵: **אביהו רונן** - חייקה עמ' 149

³⁶: **רחל שורץ – רוזנקר**: עלון יוצאי זגלמביה

נספח ב - יומנה של נערה רותקה לסקר מבנדין

בסוף שנת 2005 נמצא בבנדין יומן שנכתב ע"י נערה יהודיה בשם **רותקה לסקר**. היומן נמצא בביתה של פולניה בשם **סטניסלבה ספינסקה** והיא העבירה אותו **לאדם שידלוביץ**. אדם, יו"ר קרן יונה בבנדין שעוסק בין היתר בהנצחת יהדות בנדין התחקה אחר הכותבת וגילה את זהותה של הכותבת. בסיוע ארגון יוצאי זגלמביה בארץ אותרה אחותה החורגת של רותקה הלא היא **זהבה שרץ**. בינואר 2006 קבלה זהבה שיחת טלפון ובה בשרו לה שנמצא בבנדין יומן שכתבה אחותה רותקה.

זהבה שרץ, בתו של יעקב לסקר ניצול שואה מבנדין. עד גיל 14 כמעט ולא ידעה דבר על הקשר של אביה לשואה. ידעה רק שהיה לו מספר מקועקע על היד, שהוא היה באושוויץ ושם איבד את אימו ואחיו. כשזהבה הייתה בת 14 חיטטה באלבום משפחתי וגילתה תצלום של נערה בת 14 חובקת ילד קטן. הנערה דמתה לזהבה. לשאלתה הסכים אביה לשתף אותה בעוד פרט מחייו בשואה. הוא סיפר לה שהנערה שבתצלום היא בתו רותקה, והיא מצולמת עם אחיה יהויכים (הניוש) בן ה-6, שני ילדיו מנישואיו הקודמים. **"...רותקה הייתה מקסימה ומוכשרת והיא נספתה עם אמה ואחיה באושוויץ..."** כך סיים אביה את אשר רצה לספר.

מציאת היומן: בתקופת הגטו היה משפחת **לסקר** בדירה שהייתה שייכת למשפחתה של **ספינסקה**. שמדי פעם היו באים לבקר בדירה לוודא שהיהודים שומרים עליה. כך נוצרה ידידות בין סטניסלבה (בתה של בעלת הדירה) לבין רותקה. רותקה ספרה לה שהיא כותבת יומן ומאד הייתה רוצה שהיומן יישאר. אחרי התייעצות החליטו שהיומן יוסתר במעבר בין הקומה הראשונה לשנייה שהייתה מעץ כפול שם מצאה חריץ ושם הסתירה את היומן.

היומן בן 60 עמודי מחברת שחלקם היו מטושטשים מתאר את שעבר על רותקה לסקר ועל יהודי בנדין בארבעת החודשים הראשונים של שנת 1943. היומן יצא לאור בפולין במחצית שנת 2006. שמו של היומן - **"יומנה של נערה"** (שם יומנה של אנה פרנק) זכויות היוצרים נרכשו ע"י יד ושם ובשנת 2007 יצא לאור תחת השם: **דפי רותקה/ ינואר אפריל 1943**. היומן המקורי נצמא ביד ושם. כדי להכיר מעט יותר את רותקה נדפדף מעט ביומנה. על הנשיקה הראשונה היא כותבת:

"...אני ערמומית. כל כך הרבה כתבתי על המלחמה, ועל עצמי שום דבר. יאנק לא היה מיום רביעי. אני צריכה להודות שאני טיפה מתגעגעת ליאנק. מזמן לא ראיתי אותו... הסתכסכתי עם טושקה, ראיתי איך היא מקנאה, היא פחדה שאשאר עם יאנק לבד בחדר. אני מתכוונת להרשות לו לנשק אותי..." (15.2.43).

על אשר גרמו הגרמנים לנפשה של נערה ניתן ללמוד מהקטע בו את מתארת את רצח התינוק:

"...ראיתי במו עיני איך חייל קרע מזרועות אִם תינוק בן כמה חדשים ובכל כוחו חבט את ראשו בפנס הרחוב. מוחו של התינוק נשפך על העץ, אני כותבת על כך כאילו כלום, כאילו רכשתי ניסיון במעשי האכזריות של הצבא..."

מה רותקה ידעה על ההשמדה?

"...לו היה אלוהים קיים, הוא בוודאי לא היה מרשה לדחוף אנשים חיים לתנור, לנפץ את ראשיהם של ילדים קטנים או לארוז אותם בשקים ולהרעילם בגזים..."

למרות הזוועות שחוותה שמרה על צלם אנוש והיא מתארת את התהליך שגופה עובר בגיל ההתבגרות :
: "נדמה לי שניעורה בי האישה: אתמול כאשר שכבתי באמבטיה והמים שיחקו בגופי הרגשתי פתאום צורך בליטוף ידיים של מישהו..."

לרותקה יכלו להיות חיים אחרים. אביה יעקב לסקר עלה ארצה בשנת 1917 עם "החמישייה מבנדין". היה ממקימי מִגְדָּל. חָלַק חדר עם טרומפלדור. הסתובב בין דגניה לכינרת ועסק בחקלאות עד שחלה במלריה והרופאים יעצו לו לשוב לפולין שם יזכה לטיפול רפואי טוב יותר. נישא **לדבורה המפל** וב 1929 נולדה רותקה. (שנה בה נולדה אנה פרנק). בהגיעו לאושוויץ כשניצב על הרמפה לסלקציה הבחין כיצד מנגלה שולח את האם והילדים לתאי הגזים ואותו שלח ימינה לחיים. אחרי המלחמה פגש ניצולת שואה בשם הנקה (**חנה**), נישאו עלו ארצה, התחתנו ונולדה להם בתם **זהבה**. רק בשנת 1973 גילתה זהבה שגם אמה ניצולת שואה. לזהבה נולד בן ואמה ביקשה לא למול אותו כי... היה לה בן ובגלל הברית רצחו אותו הנאצים. לבתה שנולדה אחר כך קראה זהבה **רותי** – ע"ש **רותקה**.

נסיים בשני קטעים מיומנה של רותקה בראשון את מתארת את עצמה ובשני את כמיהתה לציון :
"... היום אני במצב רוח טוב. אני מאושרת. אני לא יכולה לתת לעצמי דין וחשבון. יש בי כמיהה למשהו יפה. אני עומדת על שפת הנהר ורואה את המפל... אני גבוהה, רזה, בעלת רגלים לא מכוערות, מותניי צרות... עיני שחורות וגדולות עם גבות חומות וריסים ארוכים, שערות ראשי שחורות ומסופרת קצר..." (27.1.43 - רותקה לְסֶקֶר בנדין)

"...הרבה אנשים צריכים לנסוע 'לארץ האבות' – פלשתינה. בין המאושרים האלה גם סימה ורומק ורן. לא יודעת איך לכנות את הרגש הזה כשנודע לי על כך. זו הייתה שמחה מהולה בקנאה אנחנו מקווים שגם אנחנו נקבל את הניירות. אני מאד אצטער אם זה לא יתגשם. אני לא יודעת מה יקרה כאן..." (19.1.43 רותקה לְסֶקֶר בנדין)

נספח ג - חיים חפר מקאמה אודות חסידי אומות העולם

חסידי האומות / חיים חפר

אני שומע את הכינוי "חסידי האומות" ואני מנסה / מנסה לחשוב על האנשים שנתנו לי מסתור ומחסה / מה הייתי עושה?—אני מנסה לחשוב ושומע ושואל: לו אני במקומם?

אם אני בתוך אוקיינוס של שנאה, מול עולם מתמוטט ובווער / אם אני הייתי נותן מסתור לבן עם אחר? / אם אני הייתי מוכן, אם בני משפחתי היו מוכנים / לחיות בפחד תמיד כזה בתוך הרחוב, בין השכנים / לחלום בלילות את צעדם הכבד והמאיים של התליינים / מוכן להמשיך ולהלך בין מטחי היריות ולהבי הסכינים / בתוך לחשי הרכילות ומלמולי השמועות ותקוות המלשינים / וכל זאת, בלי לבקש שכר מן הקורבנות, רק את לחיצת ידם / וכל זאת, רק מפני שאדם לאדם, חייב להיות אדם / וכל זאת, כי בן האנוש מתגלה בך רק בשעות כאלה של מבחן / ואני חוזר ושואל את עצמי, עכשיו ומכאן / האם אני, האם אני הייתי מוכן?

אני רואה אותם, את אלה המכונים "חסידי אומות" / אני רואה אותם בארץ הקברים, חיים את שני העולמות / את העולם של האדישים, של משתפי הפעולה, של הרוצחים והשורפים / את החיים, בו בזמן את העולם החשוך של חסרי האונים והנרדפים / אני רואה אותם חיים את שני העולמות האלה, תחת עולם של הכובשים, ושם, ואז, בין הגבורה והפחד, הם בוחרים להיות דווקא בצד החלשים / בוחרים להיות באימה המרחפת של כל המיתות והעונשים / כאשר הם מסכנים לא רק את עצמם, כי אם גם את חיי הילדים והנשים / בוחרים להיות צלם האלוהים שבתוך לב האנשים / להיות התקווה האחרונה המלטפת את המיואשים.

הם הם שעמדו יום יום בקרב / והם הצדיקים שבזכותם העולם לא חרב—בתוך המלחמה הנוראה / הם בתולדותיו של עמי הרצוח, החנוק, הירווי והמת / היו עמודי החסד והרחמים, שעליהם העולם עומד / ובפניהם, בפני גבורתם, שהיא עדיין לנו חידה / אנחנו, היהודים מרכינים את ראשנו בתודה.

העיתון המחתרתי: "לדעתי חוסר האחדות וחוסר שיתוף הפעולה, בין תנועות הנער, היו מבצעים יחידים משותפים. השומר הצעיר הוציא בגטו ורשה עיתון מחתרתי בשפה הפולנית בשם **przelom** (נקודת מפנה). היה זה עלון אינפורמטיבי על הנעשה בגטאות, על מהלכי המלחמה, דווח על מעשי זוועה אכזריים והשמדת קהילות יהודיות שלמות ע"י הנאצים... **העיתון פרסם קריאות נגד היודנראטים והגדיר אותם כמשפי פעולה עם האויב**. הוא ידע על מחנות השמדה בבלז'ץ וטרבלינקה ונקב במספרי המושמדים שם. העיתון הוברח מגטו ורשה אלינו (והובא ע"י קשריות של השומה"צ) תפקידי היה להעתיק את הגיליון היחיד שקבלנו, להדפיסו מחדש במספר עותקים רב ככל האפשר (כמה עשרות בלבד). ההפצה נעשתה ע"י אנשי השומה"צ.

תהליך ההדפסה וההפצה: תפקידי היה להעתיק את הגיליון היחיד שקיבלנו להדפיסו מחדש. הייתי צריך להשיג את החמרים (לגנוב ממקום העבודה) ולבנות בעצמי את מכשיר השכפול הפרימיטיבי, נוסף לכך השגתי מדודי הצעיר **מוריץ ספירשטיין** מפתח לחנותו הריקה בבנין שבקומותיו העליונות שכן **שופ**³⁸. בשופ עבד בתור מכונאי תחזוקה **ליפק מינץ** ז"ל איש השומה"צ. בלילה ואני נמצא בחנות לכאורה סגורה, ליפק שעבד במשמרת לילה, היה בסתר מוריד לי מכונת כתיבה... אני שכפלתי את כל הכמות משבלונה אחת. בבוקר הופיע חברי השני מהשומה"צ, **צבי דונסקי** ז"ל שלקח את החומר להפצה. צבי דונסקי היה גם האיש שקיים את הקשר עם ורשה.

התוצאה: לסיפור זה היה סוף עצוב. **ליפק וצבי** נתפסו ע"י הנאצים, עונו והומתו. לא פתחו את פיהם תוך העינויים ולא מסרו שום דבר בזמן העינויים. גם אני לא יצאתי מהעניין בלא כלום. אחרי מאסרו של דונסקי, מישהו הלשין לסגניתו של **מריין** גבי **צ'רנה** שראה אותי ברחוב משוחח עם דונסקי זה הספיק לעורר את חשדנותה והיא זימנה אותי לחקירה. לא הודיתי בשום דבר אבל פוטרתי מעבודתי.

מועמד לשילוח: משאבדתי את מקום עבודתי, מעבר לאיבוד פרנסה, נהפכתי למועמד למשלוח לעבודת כפיה. תוך זמן קצר קבלתי את ההזמנה להתייצב ליציאה למחנה עבודות כפיה. **"ירדתי למחתרת"** כל לילה ישנתי במקום אחר אצל חבר שהגיש לי עזרה... על אחד השוטרים במשטרה היהודית של הגטו הוטל לתפוס אותי. זה היה חבר מביה"ס התיכון בשם **סמק רובינליכט**. והוא, לפי השיטה שהוכנסה ע"י הנאצים, **אסר את אמי בתור בת ערובה, כדי להכריח אותי להתייצב...** התייצבתי כדי לשחרר את אמי מהאיום של שילוח אל הבלתי ידוע.

³⁷. **צבי צור**, מתוך לחיות עד כלות בהוצאת המשפחה עמ' 68-69.
³⁸. **שופ**: כינוי לבית מלאכה שבו הועסקו יהודים כדי לקבל הגנה מפני גירוש.

הפרידה מאמו: המכאיב בסיפור כולו, היא העובדה לאיזה שפל אכזרי הצליחו להורידנו הנאצים. שיסוי של חבר נגד חבר, יהודי, נגד יהודי... כך התחילו דרכי הסבל שלי במחנות. ראיתי את פניה המכוסים דמעות של אימי, שנצמדו לחלון בו הוחזקה. ראיתי את עינה התרות אחרי דמות בנה מעבר לכביש צר. כזאת הייתה פרידתנו לעולמים. (צבי צור קרית טבעון 17.2.93)

נספח ה – סיפורו של הקרדינל ז'אן מארי לוסטיז'ה-הלא הוא אהרון לוסטינגר מבנדין

הקרדינל של פריס.

לוסטיז'ה נולד בבנדין 1926 **כאהרון לוסטינגר**, בן למשפחה יהודית : **שארל וז'יז'ל לוסטינגר**. שהגרה לפריס. מאימת הנאצים שלחו הוריו את בנם הצעיר לעיר אורלאן, 80 קילומטרים דרומית לפריז. שם, כשהיה בן 14, **התנצר ואימץ את השם ז'אן-מארי**. שנתיים אחר כך, בספטמבר 1942 נשלחה אמו לאושוויץ ממנו לא שבה. אביו ששרד את המלחמה נותר יהודי.

לוסטיז'ה כיהן כארכיבישוף של פריז במשך 24 שנים והפך לאחד מאנשי הדת הקתוליים המשפיעים ביותר בצרפת.

לוסטיז'ה היה ממקורביו של האפיפיור יוחנן פאולוס השני. הוא ייצג את האפיפיור בטקס לציון 60 שנה לשחרור מחנה ההשמדה אושוויץ, שם מתה אמו. **"מעולם לא חשבתי ולו לרגע להכחיש את זהותי היהודית להפך"**, אמר פעם. בן 80 היה במותו.

אנשי זגלמביה פגשו אותו בשתי הזדמנויות.

בפעם הראשונה: באוגוסט 1993, כשהוזמן ע"י ראש עיריית בנדין לחנוכת אנדרטה במקום בו עמד בית הכנסת הגדול של בנדין שנשרף ע"י הגרמנים ב-9 בספטמבר 1939.

באותו היום בו נחנכה אנדרטת בית הכנסת, השתתף לוסטיז'ה בהקדשת לוח זיכרון לכומר מיצ'סלב זבצקי אשר תוך סיכון עצמי, פתח את שערי הכנסייה להצלת יהודים אשר ברחו מהרחובות הסמוכים לבית הכנסת.

בפעם השנייה: בעת ביקורו בישראל השתתף לוסטיז'ה בעצרת יום השואה ליהדות זגלמביה במודיעין בשנת 1995. באותו מעמד הניח זר ביד הזיכרון.

נספח ו - גיבורות המחתרת באושוויץ

אלה גרטנר ורגינה ספירשטיין ילדות בנדין

רוזה רובוטה, ילידת העיר צ'יחאנוב שבפולין, היתה חברת מחתרת ה'שומר הצעיר' בעירה. ב-1942 הובאה עם משלוח של בני עירה לאושוויץ, והיתה בין הראשונות שהועברו באוגוסט 1942 למחנה הנשים בבירקנאו. קבוצת המחתרת היהודית שהוקמה ב-1943 באושוויץ תקשרה עם רובוטה, ודרכה הפעילה את השפעתה במחנה הנשים בבירקנאו. בסיועה של רובוטה הוחל ב-1944 בהעברת כמויות זעירות של חומר נפץ מבית-החרושת לתחמושת 'אוניון' שבשטח המחנה לידי המחתרת באושוויץ I ולאנשי הזונדרקומנדו במשרפות בירקנאו. בין הנשים שעזרו לרובוטה בהברחת חומר הנפץ היו גם אלה גרטנר ורגינה ספירשטיין מבנדין שהגיעו לאושוויץ-בירקנאו לאחר חיסול גטאות זגלמביה באוגוסט 1943. צעירה נוספת הייתה אסתר וייסבלום מוורשה.

לאחר מרד הזונדרקומנדו באוקטובר 1944, אנשי הזונדרקומנדו שנותרו בחיים נתפסו ועונו. אנשי הס"ס מבית החרושת אוניון ביקשו לגלות כיצד הגיע אבק השרפה לפיצוץ משרפה הזונדרקומנדו. שלוש יהודיות שעבדו במפעל – אלה גרטנר, אסתר וייסבלום ורגינה ספירשטיין נכלאו ועונו. רוזה רובוטה נכלאה אף היא בבונקר והואשמה בארגון ההברחה של אבק השרפה לבירקנאו. הן עמדו בכל העינויים.

ב – 6.1.45 נתלו ארבע הנשים לעיני האסירים האחרים. זו היתה ההוצאה להורג האחרונה באושוויץ.

נספח ז - עדותה של רחל זלמנוביץ, חברת תזמורת הנשים באושוויץ

"אסור לבנות כאן!"

רחל זלמנוביץ נולדה בבנדין, ב- 8.10.1921. בספטמבר 1939, חודש לפני מלאת לה 18 שנה, פרצה המלחמה. **רחלה** חיתה בגטו בנדין עד אשר גורשה עם אביה ואחיה לאושוויץ באוגוסט 1943. אביה נרצח ביום הגיעו לאושוויץ, שהיה גם יום הולדתו.

כנערה ביישנית, שניגנה **במנדולינה** רק בבית הספר העממי, היא נדחפה ע"י ארוסתו של אחיה להצטרף לתזמורת הנשים באושוויץ, בניצוחה של הכנרת הנודעת **אלמה רוזה**. אלמה והתזמורת היו הסיכוי היחיד של רחלה ושל חברותיה להינצל ממוות בטוח. רחלה ניגנה מתוך פחד גדול כפי שלא ניגנה מעולם. בחוץ השתולל המוות ובביתן התזמורת עשו חזרות. אחיה השתתף במרד אסירי ה"זונדר-קומנדו" ונרצח לאחר כשלון המרד. בסוף 1944 שולחו הנשים היהודיות שבתזמורת מאושוויץ למחנה **ברגן-בלזן**, שם הופקרו לרעב ולמחלות עם עוד עשרות אלפי בני-אדם. באפריל 1945 שחרר הצבא הבריטי את המחנה הידוע לשימצה, ופתח במאבק נחרץ להציל ממוות מרעב וממחלות את שארית הניצולים.

רחלה ביקשה לעלות לארץ-ישראל, אך בדרך הכירה את רפאל אולבסקי, בחור יפה-תואר, בן למשפחת רבנים מיוחסת מפולין, אחד המנהיגים הבולטים של ניצולי ברגן-בלזן. היא נישאה לו וילדה את בתם יוכי במחנה העקורים. בשנת 1949 עלתה המשפחה לישראל, וכאן נולד הבן אריה.

סיפור תזמורת הנשים לא נודע בציבור במשך שנים, עד שב-1980 יצא לאור בצרפת **הספר "תזמורת על תנאי"**. את הספר כתבה **פניה פנלון**, אחת מניצולות התזמורת. באותה שנה הופק בהוליווד סרט שנוי במחלוקת אודות תזמורת הנשים בכיכובה של השחקנית הבריטית **ננסה דגרייב**; ובisrael עיבד שמואל **הספרי** את ספרה של פנלון למחזה.

בשנים האחרונות נעשו מחקרים רבים בנושא "נשים בשואה" שהתייחסו גם לתזמורת הנשים באושוויץ. כמו כן הוקדשו קונצרטים לנערות 'התזמורת. תזמורת סימפונט רעננה הקדישה סדרת קונצרטים לסיפור תזמורת הנשים באושוויץ והמנצחת שלה, **אלמה רוזה**.

רחלה זלמנוביץ-אולבסקי רואיינה על-ידי יד ושם ומסרה עדות מפורטת. בנה ובתה ערכו את העדות, תרגמו אותה לאנגלית והוסיפו תצלומים ומסמכים מרתקים, בהם דרישת-שלום בת 60 שנה מן הגיהנום עצמו – "כרטיס עבודה" של רחלה כפי שנרשם בידי אנשי האס-אס באושוויץ.

ז. רמזיות

הרב ר' יששכר בריש גרובארט זצ"ל

הרב יששכר בריש גרובארט

בשלהי המאה הי"ט הוזמן הרב י. ב. גרובארט זצ"ל ע"י קהילת בניין לשמש ברבנות. כאשר נאות לקבל את כתב-הרבנות היה בן מ"ח שנה, אולם כבר הספיק להרביץ תורה ולהאציל מהשראתו בקהילות שונות בפולין, שבתוכן פעל כמרא דאתרא ושמו יצא לתהילה כרב מצליח במשימתו הנכבדה. יליד העיירה שאראנסק, מתוו פלוצק, משפחתו ספוגת רוח מסורתית-דתית וחיבה ללשון העברית וערכיה. על הוריו כתב: „כבוד אבי, החריף המצויין בבקאותיו, עניו וירא ה', ר' בנימין ז"ל, ואמי מורתי, הצדקת והמלומדת להפליא, מרת דבורה רעכיל ז"ל — שניהם לא עזבו עינים ולבם ממני”.

בקהילת הורתו, שאראנסק הקטנה, שהיתה מלאה תורה, ישב על כסא הרבנות הרב הנודע, ר' יהושע'לי טרונק זצ"ל, שייסד בה ישיבה מפורסמת וגדולי הדור למדו אצלו, וביניהם רבה המנוח של בניין.

כגדול בתורה ובמעשים טובים היה מקובל מאד על בני-עדו בתנין, שהעריצוהו והוקירוהו, ואף התושבים החפשים בדעותיהם כיבדוהו — ולא רק בהוד קדושתו בלבד; אלא גם משום שהתייחס בסבלנות להשקפות זולתו ונמנע לכפות דעתו עליהם, ונהג בדרך הבנה, בדברי-כבושים, בהטפת לקח ובפנייה למצפון, ועם זאת הסביר פנים לכל, כגדול כקטן, היה מושיט עצה, תושיה וסעד מוסרי-נפשי לפונים אליו, בצר להם, מעורר ומנחם, חן ונועם נסוכים היו על פניו והליכותיו, וגם בזה סוד קסמו לאנשי קהילתו ולכל הבא עמו במגע, באישיותו הנעלה, במידותיו התרומיות ובסגולותיו האציליות — היה שובה לב.

משנשתקע בעירנו לא עסק בעניני רבנות ובצרכי דת בלבד, אלא התמסר להוראה ולהנחלת תורה בקרב אברכי העדה לשם מצווה, למען שמים. רוב ימיו וערכיו עסקו במתן שיעורים לתלמידים, שיגעו את מוחם על סברותיו ופולפוליו החריפים. רק בודדים מהם נותרו, ואחד מהם, כנ"עירנה, ר' חיים וילנר, נ"י, רגיל להזכירו לשבח, בדברו על הרבי שלו, שממעיוותיו שחה ורוחה.

בשבתות מיוחדות ובחגים היה מופיע בבית-הכנסת ודורש מעניני דיומא, וקהל המתפללים עושה אוניו כאפרכסת למשמע דבריו, המלאים ענין וטעם, תוכן ומוסר. בכל אכסניה שנודמן ובהפגשו עם זקני העיר, היה משמיע דברי חכמה מגני אוצרותיו.

בתר"ע (1910) יצא לאור ספרו „דברי יששכר“, ספר בעל איכות, שהמענין בו חייב להיות בקי בתורה ובהלכה. הספר שנכתב בצורת חליפת-מכתבים בין מחברו לבין רבנים ואישים דגולים, הוא ענין שאלות ותשובות בעניני איסור והיתר. פרט לספר הזה הניח אחריו עוד כמה ספרים בכתב-יד, פרי עמל שנים.

הרב גרובארט היה מפורסם בשל למדנותו הרבה בכל רחבי פולין ומעבר לגבולותיה. הגאון מדוונסק, ר' יוסף רוזן זצ"ל, שלא היה מפליג בתשבחות בעלמא, מזכיר אותו לתהלה: „...ברישל

היה איש טוב ותמים כילד, ידע היטב ללמוד ותמיד שוקד היה על לימודו”.

אחיו, הרבי יהודה לייב, מספר בספר-הזכרונות שלו: „לא אלמן ישראל מאנשים גדולים, כל אחד במקצוע מיוחד, אבל אחי היה אדם הכולל, כל-בו, איש אשכולות, אישיות רב-גונית, גדול בתורה, חריף ובקי, ישב בישיבה מנעוריו ועד ליומו האחרון והעמיד תלמידים-רבנים רבים, חכם מבינה, מטיף מצויין, דברן, סופר ומשורר, יודע כמה שפות, הוגה דעות רמות, עסקן רב-פעלים...”

בספר „אהל-שם“, תרע"ב, (1912) המוקדש לתולדותיהם של רבנים וגדולי-הדור, כותב העורך, ר' שמואל נח גוטליב: „ימי ילדותו הצטיין הרב גרובארט בכשרונות נשגבים, ויצא שמו לתהלה בשם „העילוי משאראנסק“. הגאון המצוין הזה, פרט לעוצם גדלו ושקידתו בתורה, היה לבו הטהור ער לכל ענין הנוגע למצב ישראל הרוחני והחמרי, לא אחת התייצב לפני שרי המדינה בהשתדלות להסיר רוע הגזירות המתחדשות. אהוד ורצוי לכל המפלגות והשפעתו רבה מאד, בכל טרדותיו יותיר לו עת להגיד שיעור לפני תלמידים מצויינים, בכתובים יש בידי הגאון הזה חידושים על כל סוגיות הש"ס וספר בשם „חוקת ייד על הרמב"ם“.

בשנת תר"ע (1910) השתתף בועידת הרבנים בפטרבורג, שנעדה

נספח ט' – "נאשה גרופה"

מאת: פלה טריימן ולינקה רוזנברג, חברות הקבוצה

"נאשה גרופה" - הקבוצה שלנו - הייתה קבוצת נוער יהודית, ציונית, שקמה ופעלה בזמן מלחמת העולם השנייה. הקבוצה פעלה באזור זגלמביה שבפולין, בסלובקיה, אוסטריה, הונגריה ורומניה. רוב חבריה עלו לארץ ישראל לפני קום המדינה.

רקע על תנועות הנוער בזגלמביה: ראשי תנועת הנוער הציוני בזגלמביה היו **עזריאל- יוזק קוז'יך, ישראל דיאמנט ובולק טבקסבלט**. עם כניסת הגרמנים לזגלמביה התחילו מנהיגי תנועות ציוניות בארגון הנוער. הפגישות התקיימו בחשאי במפגשים עסקו בלימוד עברית ותנ"ך, השמעת סיפורי ארץ ישראל והוראות התנהגות עם בוא הגזירות. חשוב לציין שהמנהיגים שמו דגש מיוחד על **הושטת עזרה לזולת**.

עם התגברות הגזירות והבנת חומרת המצב, עלו מחשבות על התנגדות, פעילות שדרשה הצטיידות בנשק. רכישת נשק הייתה בלתי אפשרית לכן נעשו ניסיונות לגנוב נשק מהגרמנים.

עם תחילת המשלוחים למחנה הריכוז- אושוויץ התקיימו ויכוחים בקרב הנהגת התנועה לאיזה כוון צריך לרכז את הפעילות. לפי עמדתו הנחרצת של **יוזק קוז'יך** הוחלט על פעילות בכוון הצלה. הסיסמה הייתה - **"אנחנו לא אושוויץ לא הולכים"**

בעקבות החלטה זו, נבנו בונקרים, ייצרו ניירות אריים מזויפים והתחיל חיפוש אחרי דרכי מילוט משטח הכבוש.

הגיעו ידיעות מחברנו **זליג ביוק מקראקוב** על אפשרות לשלוח אנשים לעבודות כפיה באוסטריה בזהות פולנית נוצרית. אפשרות שנייה, אף היא הגיעה **מביוק**, הייתה, העברת אנשים דרך סלובקיה להונגריה. בסלובקיה יהודים מקומיים חיו התנאי חופש יחסי.

בהונגריה חיו פליטים פולנים שהגיעו עם צבא פולני בשנת 1939. פליטים אלה נתמכו ע"י ועד פולני שהיה בקשר עם נציגי ממשלה פולנית גולה בלונדון.

הייתה גם חליפת מכתבים בין חברינו ונציגים יהודיים שפעלו בשוויצריה. **(נתן שבלבה ואלף שוורצבאום)**. פעילות זו הייתה מלווה במשלוחי כספים ואשרות יציאה של מדינות ניטראליות בעיקר בדרום אמריקה. על פי אשרות אלה הצליחו מספר אנשים לעזוב את מחוז זגלמביה הכבוש ולשרוד את שנות המלחמה במחנות הסגר בגרמניה.

פרדקה מזיא – אוכסנהנדלר, לימים אשתו של **יוזק קוז'וץ**, יצרה קשר עם **ביוק**. כך החלו קבוצות של בנים ובנות לנסוע לעבודה באוסטריה, מצוידים בתעודות אריות מזויפות. נשלחו אנשים לבסקידים במטרה למצוא דרכים לעבור לסלובקיה. (**אולק גוטמן, חיים טננבורצל ויוזק – קובה רוזנברג**). **יוזק** הצליח להתיידד עם מברחים שפעלו על הגבול בין פולין וסלובקיה ושכנע אותם להעביר אנשים לסלובקיה. בתקופה זאת יהדות סלובקיה חיה בחופש יחסי בחסות הממשל הסלובקי אשר שיתף פעולה עם הגרמנים. יהודים סלובקים חברו ברוח סולידרית עם אחיהם הנרדפים מפולין, ארגנו מעבר לנמלטים להונגריה.

הנאשה גרופה: אנשי הקבוצה של הנוער הציוני מזגלמביה (**נאשה גרופה**) הגיעו לבודפשט ביום כפור בחורף 1943. בבית הכנסת הגדול ברחוב דוהני נפגשו עם נציגי הנוער הציוני ההונגרי. (**ד"ר זיגפריד רוט ובורשובי**) בבודפשט הקבוצה חיה בתנאי קומונה וכאן נולד כנוי הקבוצה "**נאשה גרופה**".

פעילות מחתרית של הקבוצה נמשכה בשיתוף פעולה עם הנוער הציוני המקומי. רכישת נשק, ייצור ניירות אריים, ניסיון יצירת קשר עם פרטיזנים של טיטו, העברת אנשים לרומניה- ב"טיול". **פינק טריימן** מצא את הדרך שהובילה דרך עיר הגבול נובזבירוד.

עם כניסת הגרמנים להונגריה ב-19 במרץ 1944 מצב היהודים הפך בן לילה לחסר תקווה. אנשי הקבוצה שעברו לרומניה המשיכו בפעילות בשיתוף פעולה עם הנוער הציוני המקומי. (**יצחק ארצי, ברל שיבר ואריה ורדי**). אנשי הקבוצה שנשארו בבודפשט המשיכו בפעולות למרות הסכנות שארבו מכל צד. יש לציין את מאמצי חברי הקבוצה לשחרר אנשים מבתי סוהר. (**תושיה הרצברג ויוזק רוזנברג**) שוחררו אנשינו מכלא רומבך ע"י **מנוס דיאמנט**, **לאון בלט**, **פינק טריימן ויוזק רוזנברג**. העברנו בתוך שקי לחם רימונים ל"בית הזכוכית", (שגרירות שווייצרית בה רוכזו אלפי יהודים) לאפשרות של כניסת הגרמנים. (**דודק מרגלית ולינקה**) הגזרות נגד היהודים ומתנגדי המשטר סכנו כמובן את אנשי הקבוצה. הגרמנים פעלו בבודפשט בקצב ואכזריות חסרת רחמים כמנהגו של משטר על סף תבוסה. אחרי מצור של כמה שבועות, ע"י הצבא האדום, על בודפשט, הפגזות, הפצצות, רעב וטרור העיר שוחררה ב-18 לינואר 1945.

רוב אנשי הקבוצה עברו לבוקרשט ומשם בספטמבר 1945 לארץ ישראל באוניה טרנסילבניה. עיקר פעילותם של אנשי נאשה גרופה היה שיתוף פעולה ודאגה לזולת. כל זה היה כרוך בסיכון רב ואכן רבים נפלו בדרך. בעלותם לארץ קיימו אנשי הקבוצה את משאלתו של **יוזק קוז'וץ** (משנת 1942): "**קצב הבנייה יהיה**

מהיר יותר מקצב ההשמדה.

חברי ה"נאשה גרופה" היו בין יזמי הקמת מכון משואה – המכון לימודי השואה בקיבוץ תל יצחק - ב-1972.

1. פרדקה מזיא: **רעים בסער**, יד ושם, ירושלים תשכ"ד, 1964
2. מרים עקביא: **הדרך האחרת - סיפורה של הקבוצה**, ספרי ידיעות אחרונות, ישראל, 1992
3. רות יודנהרץ: **כוחה של רעות**, הוצאת קבוץ להבות הבשן, 2003
4. תושיה הרצברג, **החול הצוחק**, תל אביב 1986
5. Emil Brig, **Stand up and fight**, Goerge G. Harrap, London 1972
6. רוזנברג יעקב, **אני ז'לזו** ישראל 2008
7. יוחנן כהן: **שלוש שורות בהיסטוריה**, הוצאת משואה ישראל, 1999
8. חנה שלומי **לדמותו של ישראל עזריאל קוז'נץ**, הוצאת יד יערי, יד טבנקין, משואה, מורשת, 2002
10. חוה גרייצר, **סיפורה של חוה**, תל אביב 2010
11. ברוך קמין, **הצניחה והבריחה**, הוצאת ארגון יוצאי גורדוניה רומניה בישראל, 1986
12. דיאמונט מאנוס, **המשימה אייכמן**, 2004
13. Diamont Manos, **Mission Eichmen**, 1995

סרטים

– סרט העוקב אחר פעילות ה"נאשה גרופה" בנתיבי הבריחה, מלווה Die Gruppe ZDF, April 1996
 בעדויות חברי הקבוצה. הסרט צולם בישראל, סלובקיה, הונגריה ופולין. קיים תרגום לאנגלית.

הגרופה בבוקרשט בשנת 1945

נספח י' - סיפורו של זאביק

נולדתי בבנדין עיר קטנה הסמוכה לקטוביץ, בשנת 1924. למשפחתי שורשים ענפים בעיר מדורי דורות. היינו בבית חמישה ילדים. אבי היה ציוני. בבית דיברו פולנית ואני למדתי בבית-ספר פולני. המשפחה הייתה מבוססת. השכרנו דירות בבית שהיה ברשותנו ומכרנו חליפות לגברים ונשים בחנות לדברי קונפקציה. כנער הייתי חבר בתנועת 'הנוער הציוני'.

"מספר חודשים לפני פרוץ המלחמה החליט אבא לשלוח אותי לארץ-ישראל, ללמוד בכפר הנוער בן-שמן. הייתי כבר על הרכבת בדרכי לנמל ברומניה כאשר הרומנים עצרו את הרכבת בגבול. הם הודיעו שפרצה מלחמה ולא נתנו לנו להמשיך בדרכנו. בבושת פנים חזרתי לבנדין.

"ב-4 בספטמבר 1939 כבשו הגרמנים את בנדין. חמישה ימים אחרי הכיבוש הם העלו באש את בית-הכנסת הגדול, על יושביו. על יהודי בנדין ניתן גל גזירות כלכליות. רכושם הוחרם וניתנה הנחיה לסגור את העסקים היהודים. אימי, שהמשיכה למכור את הסחורה שהייתה ברשותנו למחיתנו, נתפסה ונשלחה לכלא לתקופה של שנה. בבית היה עצוב עקב חסרונה.

"בחודשים הראשונים לכיבוש", המשיך וסיפר זאביק, "ניתנה לבני-הנוער אפשרות להקים חווה חקלאית. כל תנועת-נוער שלחה נציגים לחווה. התמזל מזלי להיות נציג 'הנוער הציוני'. השנה שעשיתי בחווה הייתה המאושרת בחיי. דיברנו עברית. בערבים, לאחר סיום העבודה, הייתה מתקיימת פעילות חברתית ובין השאר היו ויכוחים באשר לדרך ההתמודדות עם המצב החדש.

"בעיר הוקמו בתי-מלאכה ואלה שלא עבדו בהם יצאו לעבודות כפייה. מחודש מאי 1942 החלו אקציות מהגטו. מדי מספר חודשים נדרש היודנראט להקצות אנשים ליישוב במזרח'. כאשר החל להתברר מצב היהודים בשאר הגטאות בפולין, הגבירו תנועות-הנוער את פעילותן. הן ניהלו תעמולה נגד היודנראט והזהירו את היהודים שלא יתייצבו לגירוש.

"מרדכי אנילביץ', נציג 'השומר הצעיר', הגיע לביקור בחווה שלנו וסיפר על רצח יהודים ברחבי פולין. התפתחו ויכוחים באשר לדרך התגובה. חלק מהחברים קראו להתנגדות וחלק תמכו ביציאה מפולין. בבנדין החלה להתארגן מחתרת. היה לי הכבוד להיות אחד מחבריה. בשלב הראשון פעלנו להשגת נשק. באחד הלילות יצאתי עם חבר לפשוט על ביתו של גרמני. תוצאות הפעולה היו שלושה אקדחים. שניים מסרתי להנהגת המחתרת ואחד נשאר ברשותי."

עוד סיפר זאביק לירון :

"באביב 1943 הועברנו לגטו. היינו שתי משפחות בדירה קטנה. הצפיפות הייתה נוראה. אבל, לא עברו אלא מספר חודשים וב-1 באוגוסט 1943 הגרמנים החליטו לחסל את הגטו. כל תושבי הגטו רוכזו בכיכר העיר. הכיכר הייתה מוקפת בגרמנים מצוידים במכונות ירייה. הגעתי לכיכר עם אחי וחברנו יוסף רוזנזפט.

"תוך כדי שאני מחפש את הוריי, ראיתי את מפקד הגסטאפו בקטוביץ, דרייר, משוחח עם חיים מולצ'דסקי, ראש היודנראט. החלטתי שאני מחסל את דרייר. ניגשתי למולצ'דסקי שהכיר את משפחתי, לקחתי את ידו והנחתי אותה כך שירגיש את האקדח המוסתר בכיסי. אמרתי לו בלחש שאני רוצה להרוג את דרייר. מולצ'דסקי הגיב בכעס ושאל מהיכן אני לוקח את הזכות לחרוץ את דין הקהל למוות? חזרתי בי. "העלו אותנו לרכבת. במהלך הנסיעה בדקתי אפשרות לברוח מהקרון תוך כדי נסיעה. לבסוף נמלכתי בדעתי והחלטתי שיהיה גורלי כגורל שאר יושבי הקרון. לאחר שעתיים מצאנו את עצמנו בבירקנאו. עברנו סלקציה. אני ואחי ויוסף נשלחנו לבצע תהליך של קליטה. כל אותו זמן האקדח היה ברשותי. הבנתי שאני צריך להיפטר ממנו וטמנתי אותו בין האבנים.

" נלקחנו ל'**סאוונה**' לחיטוי, גילוח שערות וקעקוע מספר. בסוף התהליך קיבלנו בגדי אסיר מפוספסים. לקראת סיום תהליך הקליטה, בעודנו ממתנים לקראת הלא נודע, עלה איש אס.אס על במה קטנה ושאל בגרמנית: 'מי הביא איתו אקדח לבירקנאו?'"

"במקום השתרר שקט. איש לא הודה. הוא פנה שוב ואיים: 'אם אף אחד לא יודה, כל הקבוצה תשלם את המחיר'. המחיר היה ברור. קפאתי במקומי ולא הגבתי. אחד האסירים שהסתובב במקום פנה אלינו שוב בידיש ובפולנית ואמר: 'אתם רואים את העשן. הוא יכול, אם הוא רוצה, לשלוח את כולם לשם ומשם - הדרך לשמיים קצרה'.

"אני, שכבר שמעתי על טרבלניקה ואושוויץ, הבנתי את פשר האיום. מסביבי ראיתי את האנשים שהיו איתי בקרון וידעו שהאקדח היה שלי, אולם החלטתי להמתין ולראות כיצד הדברים יתפתחו. בליבי החלטתי שאם אחד האנשים יתנדב לקום או שאיש האס.אס יתחיל לבחור קורבנות - אני אקום. להפתעתי, דבר לא קרה. זה היה הרגע שידעתי, בתחושה פנימית שאינני יודע להסביר אותה, שאם שרדתי את האירוע הזה - כנראה שנועדתי לחיות ולשרוד את המלחמה ולהיחלץ מהמחנה הארוך הזה. ובאמת, מאז רוחי לא נשברה.

"נשלחנו, כמו כל האסירים החדשים, למחנה הבידוד, 'הקרנטינה'. החיים במחנה הזה היו קשים. במשך היום העסיקו את האנשים בעבודות סייזיות, חסרות משמעות, שנועדו רק לשבור את רוחם. המשמעת הייתה נוקשה. המזון היה דל ולא מספיק. התנאים הסניטריים היו גרועים. מסדרים בוצעו הן בבוקר והן בסוף יום העבודה. הם נמשכו זמן ארוך. החשיפה לקור ולתנאי מזג-האוויר הקשתה עוד יותר. התנאים הקשים השפיעו, באופן מידי, על מצבם הגופני והנפשי של האסירים. במחנה פרצו מחלות ומגפות ואנשים איבדו ממשקל גופם. מפעם לפעם נשלחו קבוצות עובדים, לפי דרישה, לעבודות מחוץ למחנה.

"אבי, שהיה באותה עת בן 48, הגיע לבירקנאו מספר ימים אחרינו ושוכן, למיטב זכרוני, בבלוק 13 במחנה 'הקרנטינה'. אבא היה שבור. הוא הלך וקמל מול עינינו. עשינו כל שביכולתנו לעזור לו, בעיקר בכל מה שקשור לתוספות מזון. אבל לשווא".

זאביק השתתק לרגע ומייד המשיך:

"מעט לעת היו הגרמנים עורכים סלקציות בין אסירי המחנה. האסירים היו ננעלים בבלוקים ורופא המחנה היה עובר ובוחן כל אסיר ואסיר. המיון היה מתבצע כשהאסירים ערומים. מספיק שהיו מוצאים סימני

מחלה קלים, כדי שתמצא את דרכך לתאי הגז. באחת הסלקציות נשלח אבא אל מותו. איבדנו את אבא והכאב היה גדול.

"מיום שהגענו לבירקנאו החלטתנו שאנחנו מנצלים את ההזדמנות הראשונה כדי לברוח מהמקום האיום הזה. יום אחד, כחודשיים או שלושה חודשים מאז התחלנו לרקום את תוכנית הבריחה, נקראנו, אחי, אני ויוסף, על ידי רשם המחנה, לשער. בעוד אנו מתקרבים, ראינו כי בשער ממתין לנו רכב וסביבו אנשי אס.אס. הבנו שאנו בצרה.

"לאחר שזיהו אותנו על פי המספר האישי המקועקע על היד, הוכנסנו לרכב מיוחד כשאנו מבודדים אחד מהשני ושני אנשי אס.אס פוקחים עלינו עין. נלקחנו לחקירה במשרדי המשטרה הפוליטית. החוקר הודיע לנו כי יש להם מידע שתכננו בריחה. הוא אמר שבידיהם תמונות שלנו שנועדו למסמכים מזויפים שהכנו לקראת הבריחה.

"כל ניסיונותינו להכחיש נתקלו בבוז. החוקר הודיע לנו בקול קר ומנוכר כי העונש על בריחה, או ניסיון בריחה, הוא מוות. האם בתלייה או בירי, על כך תחליט ועדה. בתום החקירה הובלנו רגלית למחנה אושוויץ 1 ונכנסנו מבעד לשער ועליו הכתובת הצינית 'העבודה משחררת'. חשבתני לעצמי, שלמרות שאני צעיר ועוד כוחי במותנני, אותי העבודה כנראה לא תשחרר כבר. הובלנו לבלוק 11, שבאותה עת לא הבנתי מה משמעותו".

מיד כששמעתי את זאביק מדבר על בלוק 11, עצרתי את שטף דיבורי ושאלתי: "האם הכרת בבלוק יהודי בשם יעקב קוזלצ'יק?". זאביק קם ממקומו, התמתח, חיך קלות וענה: "מה זאת אומרת, יעקב קוזלצ'יק הציל את חיי, את חיי אחי ואת חיי של יוסף רוזנזפט!"

הייתי מופתע מאוד. כמעט בהלם. אינני אדם דתי ואינני מאמין בניסים, אבל צירוף המקרים שאירע לי באותו יום היה הרבה מעבר להתרחשות סבירה. זה היה היום בו הייתי באושוויץ, בו סיפרתי לעליזה את סיפורי של קוזלצ'יק, בו ראינו את דיוקנו על דלת תא 21 וזהו גם היום בו אני פוגש את זאביק לירון, ניצול אושוויץ. והוא אותו זאביק בו פגשתי לאחרונה לפני 25 שנה. עכשיו הוא מספר לי שנשאר בחיים בזכותו של יעקב קוזלצ'יק.

באותו יום עדיין לא ידעתי כי הפגישה עם זאביק לירון תהייה נקודת המפנה בסיפור שלי עם יעקב קוזלצ'יק. רק דבר אחד ידעתי באותו רגע: אני הולך להקים מצבה על קברו.

אחרי שאמר את מה שאמר, המשיך זאביק וסיפר על המפגש שלו עם יעקב קוזלצ'יק: "כשהגענו לבלוק, מסר אותנו איש האס.אס, למפקד הבלוק. המפקד חתם לו על אישור קבלה. הבירוקרטיה הגרמנית הייתה בתפארתה, גם במצבים אלה. בזווית העין נגלה לי פתאום איש ענק. מימדים כאלה לא רואים כל יום. איש חזק. אחד שלא מתעסקים איתו.

"יותר מאוחר הבנתי שזה קוזלצ'יק. הוא הסתכל על מספרי האסיר המקועקעים על זרועותינו, הבין שאנחנו אסירים חדשים והגיב בפליאה, ביידיש מתובלת בספרדית: 'רק הגעתם לפני חודשיים-שלושה וכבר אתם מנסים לברוח? גיבורים, גיבורים'.

"מהתגובה שלו הבנו שהוא אינו חושש מאיש האס.אס. העומד לידו. קוזלצ'יק הוריד אותנו לתאי הכליאה במרתף הבלוק והכניס את שלושתנו לתא אחד. העובדה שהיינו כולנו יחד הקלה מאוד על ההרגשה, שהייתה קשה מאוד.

"היה יום חמישי. ידענו שביום שני מתקיימות הוצאות להורג וספרנו את השעות. אבל, בזכותם של יעקב קוזלצ'יק, שהקרין חום אנושי ודאג לאוכל שלנו ויוסף רוזנזפט, המבוגר והמנוסה מבין שלושתנו - הצלחנו לשמור על מורל סביר בהתחשב בעובדה שידענו שימינו ספורים.

"יום שני הגיע. דלתות התאים הסמוכים נפתחו ונטרקו. במסדרון נשמעו צעדי אסירים וקללות בגרמנית. בחוץ החלו יריות. התחלנו לספור את הדקות. אני כבר התחלתי לדמיין לעצמי את המעמד. הבטחתי לעצמי שאותי לא יהרגו כמו 'כלב'. החלטתי, מתוך ידיעה שהקרוב אבוד מראש, להתנפל על מי שינסה לבצע את גזר הדין. חשבתי לעצמי: עדיף למות כך. בבחינת 'תמות נפשי עם פלשתי'.

"בחוץ השתרר לפתע שקט. האם זה השקט שלפני הסערה? והנה, הופיע קוזלצ'יק ועל פניו חיוך שאת פשרו לא הבנתי. 'גיבורים, גיבורים' הוא סינן. הוא חיבק אותנו והודיע שכל אחד בתורו ייצא לחצר שבין בלוק 11

לבלוק 10 וירוך שם כ-30 דקות. חשבתי לעצמי שזה נשמע דמיוני. אבל, עוד לפני שהצלחתי לעכל את הדברים הוא הצביע עליי ואמר 'אתה יוצא ראשון'.

"יצאתי לחצר, עיניי התקשו להסתגל לאור המסנוור. הבטתי לימין וראיתי את חומת החצר ולידה ערימת גופות. משמאל ראיתי את עמוד התלייה. יש כאן הונאה, חשבתי לעצמי. היינו כבר מנוסים בדברים מהסוג הזה. אבל לא. קוזלצ'יק מאיץ בי 'תתחיל לרוץ'. חיפשתי מהיכן יגיע הכדור. אבל במקום זמזום כדור שמעתי נגינת אקורדיון מעליית הגג של הבלוק. מישהו לחש פתאום 'זאב, זאב'. הרמתי את ראשי ולהפתעתי ראיתי את אחד מחבריי מהעירה.

"אחרי כחצי שעה הופיע קוזלצ'יק שנית. הוא הורה לי להפסיק לרוץ ולהיכנס חזרה לתא הכליאה. אחריי, יצא אחי ואחריו יוסף רוזנזפט. שוב מצאנו את עצמנו, ממתינים לשלושתנו, בתא הכליאה לקראת הלא ידוע. "למחרת הגיע איש אס.אס כדי ללוות אותנו בדרכנו חזרה לבירקנאו. הרגשתי שיצאתי מחושך לאור, מייאוש לתקווה. עבורי היה זה "מצעד החיים" במלוא משמעותו. ניצלתי שוב. האם בזכותו של קוזלצ'יק?"

לימים הצגתי לפני זאביק את ספרה של דנוטה צ'ך, "הכרוניקה של אושוויץ". הראיתי לו שאסירים שהגיעו לבלוק 11, מספר ימים לפניהם ומספר ימים אחריהם - ונאשמו בבריחה או בניסיון בריחה - הוצאו להורג בחצר הבלוק. לא היה מנוס מן המסקנה כי לא יד שמיים הייתה פה, אלא ידו של קוזלצ'יק!

("הסוהר מבלוק 11" עמ' 66-61)

נספח יא' - קרן אור באפלה חסידי אומות העולם מבנדין

מאת: יונה קובו (קוטליצקי) (אפריל 2008)

סיפוריהם של חסידי אומות העולם מבוססים על מסמכים המצויים בארכיון חסידי אומות העולם ביד ושם ועל האנציקלופדיה של חסידי אומות העולם.

במלאת 650 שנה לעיר בנדין רצינו להעלות על נס את מי שהעזו להתנהג אחרת, בימים חשוכים בהם הגיעו השנאה והאכזריות האנושית לשפל המדרגה. רצינו להודות למי שהושיטו את ידם תוך סיכון חייהם וחיי משפחתם לאנשים נרדפים שהמוות ריחף מעל ראשם, למי שאנו קוראים "חסידי אומות העולם". "חסיד אומות העולם" הינו תואר כבוד אותו מעניקה מדינת ישראל, לאנשים לא יהודים שנהגו בתקופת השואה באומץ ומוסריות בלתי רגילים ומתוך מניע אחד - אהבת אדם.

נפתחו שערי הכנסייה

הכומר מיצ'סלב זבצקי

ב-4 בספטמבר 1939 נכנס הצבא הגרמני לבנדין. בלילה שבין ה-8 ל-9 בספטמבר 1939, פרצו חיילים גרמנים את שערי הכניסה לבתים שניצבו בסמוך לבית הכנסת הגדול בבנדין. הם זרקו רימוני-יד והורו לכולם לצאת מהבתים, בטענה שיהודים, ירו אליהם מתוך בית הכנסת. יהודים רבים רצו אל בית הכנסת והתבצרו בתוכו. הם מצאו את מותם בתוכו כאשר הוא עלה באש. רבים אחרים, הובלו ע"י החיילים הגרמנים ונצטוו לעמוד ליד החומה החיצונית של הכנסייה. שם הורו להם החיילים לברוח בריצה. מי שנשאר במקום נורה למוות, מי שברח, ירו אחריו על מנת לפגוע ולהרוג.

קבוצת יהודים רצה אל שערי הכנסייה במעלה הגבעה. החיילים הגרמנים ירו אחרי הרצים בנשק אוטומטי ומספר אנשים נפצעו. כאשר הם הגיעו לשער הכנסייה פתח להם, הכומר הצעיר של הכנסייה, מיצ'סלב זבצקי את השער והכניס את כולם פנימה. **זבצקי** הורה לנזירות לטפל באנשים, לחבוש את פצעייהם ולהגיש להם עזרה ראשונה. בתום הטיפול והגשת העזרה ראשונה, בקש הכומר שהם ייצאו מהשער האחורי כי על ראשו מרחפת סכנת מוות. הוא הסביר שאם יתפסו אותו מסייע ליהודים, יוציאו אותו ואת הנזירות להורג. בצד השני של הגבעה המצב היה הרבה יותר רגוע. לשם יצאו האנשים בחסות חשכת הלילה וניצלו.

התוספת ע"י אורי שלו : התואר חסיד אומות העולם הוענק **לכומר מיצ'סלב זבצקי ב - 28.5.2008**

תמרה בת השש

ג'נובה פאז'אק

ג'נובה פאז'אק קיימה קשרים ענפים עם יהודים בגטו בנדין במסגרת עבודתה במסחר. היא נחשבה לאישה אמינה מאוד וכיוון שהיו לה קשרים גם עם גרמנים, נהגה להזהיר את חבריה היהודים לפני "אקציות" שתוכננו כנגד תושבי הגטו.

לפני האקציה של אוגוסט 1942 הציעה פאז'אק להסתיר בביתה את הנרייטה שפיגלמן, בתם של מכריה. שפיגלמן סרבה וביקשה מפאז'אק להסתיר במקום בתה את תמרה ציגלר בת ה-6. פאז'אק פגשה את הוריה של תמרה והם הפקידו בידיה את בתם הקטנה. הם מסרו לה מכתב עם כתובות בני משפחה בארץ ישראל וביקשו ממנה שתמסור את בתם לידיהם במקרה שהם לא ישרדו. למרות הסכנה לחייה, פאז'אק דאגה לתמרה הקטנה קרוב לשלוש שנים. היא לא ביקשה או קבלה כל תמורה עבור מעשייה האציליים ודאגה לכל מחסורה של הילדה, גם כשהיה עליה להעביר את הילדה ממשפחה אחת לשנייה כדי להגן עליה ממלשינים. לאחר המלחמה למדה פאז'אק שהוריה של תמרה נספו. בלב שבור מסרה את הילדה לקרוביה בישראל ועד יום מותה עקבה אחר התפתחותה וגורלה של כאילו הייתה זו בתה שלה.

לבוש בבגדי ילדה

וולדיסלבה פלקה

ביוני 1943, זמן קצר לפני חיסול גטו בנדין, החליט מר קרקובסקי להציל את חיי בנו בן ה-8, לזר. בעזרתו של מכר פולני הצליח להעביר את בנו לחלק הארי של בנדין, לידיה של וולדיסלבה פלקה שהייתה עוזרת בביתו והכירה את לזר מן היום שנולד. וולדיסלבה טיפלה בילד במסירות והסתירה אותו בדירתה במשך שנה שלמה ולימדה אותו את התפילות הקתוליות. השוער בבנין בו גרה היה בעל הסוד היחיד שלה והיא נהגה לקחת את הילד לבוש בבגדי ילדה כשיצאו לרחוב. וולדיסלבה קיבלה מכתבים אנונימיים המאשימים אותה בהסתרת ילד יהודי בדירתה. כשהחשש לחייו של לזר גבר, היא ארגנה עבורו תעודת לידה נוצרית ושלחה אותו לקרובי משפחתה בכפר. שם הוצג לזר כקרוב משפחה מוורשה ונשאר במקום כאחד מילדי המשפחה עד סופה של המלחמה. לאחר המלחמה הגיעה וולדיסלבה לכפר, לקחה איתה את הילד וחזרה לבנדין. היא דיווחה למוסדות היהודים אודותיו אך לא הסכימה למסור אותו אלא לידי בני משפחתו. אביו של לזר נספה באושוויץ, אך אמו שרדה. וולדיסלבה מסרה את לזר לידי אמו והשניים עלו לישראל. וולדיסלבה פלקה הייתה קתולית אדוקה וכל מעשייה, שתמורתם לא בקשה דבר, נבעו מאמונה דתית עמוקה.

איסור חמור להיות בקשר עם יהודים

ג'רזי גז'יבובסקי

באביב 1944 הועסק ג'רזי גז'יבובסקי מבנדין כעובד בניין במחנה בלכהמר (Blechhammer), אחד ממחנות המשנה של אושוויץ.

באפריל 1944 נשלחו מאושוויץ מאות אסירים, וביניהם סמואל מונטאג, מבנדין, למחנה בלכהמר. למרות שחל איסור חמור להיות בקשר עם יהודים, התיידד גז'יבובסקי עם מונטאג והביע את רצונו לעזור לו. ואכן גז'יבובסקי שיצא מדי פעם לחופשות מהמחנה יצר קשר עם בני משפחתו של מונטאג ששהו בזהות בדויה בבנדין ושלחו למונטאג מזון אותו העביר עבורו גז'יבובסקי.

גז'יבובסקי החל לתכנן את בריחתו של מונטאג מהמחנה והביא לו בגדים אזרחיים. בספטמבר 1944 ניצלו גז'יבובסקי ומונטאג את המהומה שהתחוללה במחנה בעקבות הפצצה של מטוסים רוסים ונמלטו ליער הקרוב. מונטאג החליף את מדי האסיר בבגדים שהביא לו חברו. כעבור מספר ימים הגיעו השניים לבנדין. לאחר שגז'יבובסקי הוביל את מונטאג לקרוביו, הם נפרדו.

לאחר המלחמה היגר מונטאג לגרמניה ונשאר בקשר הדוק עם האיש שהציל אותו - ג'רזי גז'יבובסקי.

ללא כל תמורה

ג'וזף גאווליק הילדגארדה גאווליק

לפני המלחמה היה ג'וזף גאווליק סוחר בעיר פייקרי שלונסקה (Piekary Slaskie) בשלזיה העילית. היו לו קשרי מסחר עם טלנר שחי בעיר בנדין. בקיץ 1943, כמה ימים לפני חיסולה של קהילת בנדין, הודיע טלנר לגאווליק על המצוקה בה הוא מצוי וביקש ממנו עזרה. גאווליק, לאחר שהתייעץ עם אשתו הילדגארדה ולמרות הסכנה הגדולה שהייתה כרוכה בעזרה ליהודים, הסכים להשגיח על בתו של טלנר, רניה, ללא כל תמורה. רניה הוברחה מחוץ לגטו והגיעה לבית משפחת גאווליק, שם הציגו אותה כקרובת משפחה, טפלו בה במסירות ודאגו לכל צרכיה. גם לאחר שחרור האזור, בינואר 1945, נשארה רניה אצלם חצי שנה נוספת, עד שהגיעה האם ששרדה ולקחת את בתה. לאחר המלחמה נשארה רניה בפולין. היא נישאה והפכה לרנטה קולודזיאז'יסקה ונשארה בקשרי חברות עם בתם של הילדגארדה וג'וזף.

הרופא הפולני נשלח לדאכאו

ד"ר טדאוש קושיבוביץ'

בלילה שבין ה-8 ל-9 בספטמבר 1939, שרפו הגרמנים את בית הכנסת הגדול בבנדין. יהודים רבים שרצו אל בית הכנסת והתבצרו בתוכו מצאו את מותם בשריפת בית הכנסת. רבים אחרים נורו ע"י החיילים הגרמנים. קבוצת יהודים, ויצחק טורנר ביניהם, רצה ריצת אמוק אל שערי הכנסייה במעלה הגבעה. החיילים הגרמנים ירו אחריהם בנשק אוטומטי, מספר אנשים נפצעו. תוך כדי ריצה נפצע טורנר בידו השמאלית. הכדור שפגע בו נכנס באזור המרפק ויצא באזור הכתף.

הכומר הצעיר זבצקי פתח את שערי הכנסייה בפני היהודים הנמלטים ודאג שיחבשו את פצעייהם. לאחר שקבלו טפול עזבו היהודים את הכנסייה דרך השער האחורי ומצאו מחסה בבית הקברות היהודי העתיק השוכן במורדות הגבעה - הפודז'משה. שם שכב, בין היתר, יצחק טורנר עם פצע פתוח בידו השמאלית עד עלות השחר. בבוקר הלך טורנר לבדו אל בית החולים, לקבלת עזרה ראשונה וטיפול מתאים. בפתח בית החולים, עמדו חיילים גרמנים. הם חסמו את הכניסה והודיעו לכל מי שהגיע לטיפול, שאין כניסה ליהודים ולחיילים פולניים. ד"ר טדאוש קושיבוביץ', שהיה רופא ראשי בבית החולים, יצא אל טורנר והכניס אותו אל המחלקה שלו לטיפול. הוא הסביר לחיילים שמדובר בעזרה ראשונה בלבד. במחלקה, פגש טורנר יהודים נוספים אשר נפגעו באותו הלילה. ד"ר קושיבוביץ' אישפו אותו למשך חודשיים והשגיח עליו אישית. כמו כן, אושפזה בהוראתו, קבוצה יהודים נוספת לפרק זמן דומה. ד"ר קושיבוביץ' נעצר והובא לחקירה במשרדי הגסטאפו בגין סיוע ליהודים, מציאת תחנת שידור והסתרת גנרל פולני בבית החולים. הגסטאפו התכוון להוציאו להורג. אולם הוראה מדרג גבוה שינתה את גורלו. הוחלט לשלוח אותו למחנה דכאו. משם נשלח לכמה מחנות: זקסנהאוזן, אורניינבורג, מיידנק וגרוס-רוזן. בתום המלחמה חזר ד"ר קושיבוביץ' לביתו בבנדין. יצחק טורנר עלה לישראל.

"אין תפילה – אין ארוחת בוקר"

מאת: ד"ר מרדכי פלדיאל ("יד ושם ירושלים", גיליון מס. 36, 2005)

אניאלה זאוודצקה-סצווסר

סיפורה של אניאלה ראשיתו לפני יותר מ-60 שנה. לפני שפרצה מלחמת העולם השנייה, הייתה אניאלה עוזרת בית בביתה של משפחת מרין בעיר בנדין. לאחר שהקימו הגרמנים גטו בעיר, עברה אניאלה להתגורר בבית נטוש וחיכתה לידיעות על אודות משפחת מרין. ב-3 באוגוסט 1943 התאספו בתחנת הרכבת בני משפחת מרין עם היהודים האחרים בעיר וגורשו לאושוויץ. עקב הפצרות הוריהם ברחו שני הילדים של משפחת מרין, שאול בן ה-10 ודינה בת ה-8, מרציף התחנה ובסתר מצאו את דרכם לביתה של אניאלה והצטרפו לבן דודם, וולף סצווסר שכבר הסתתר בבית.

אניאלה הצליחה להסתיר את שלושת היהודים שהיו בהשגחתה אפילו ממשפחתה במשך שנה וחצי, עד אשר שחררו הרוסים את האזור בינואר 1945. כדי להאכילם היא שימשה טבחית בבית חרושת שייצר מדים לצבא גרמניה. בחשאי היא גם מצאה לה דרך לתוך הגטו ההרוס ושם מצאה, על פי הוראות שנתנו לה הוריהם של שאול ושל דינה, את התכשיטים ואת מטבעות הזהב המוסתרים. אניאלה השתמשה בהם כדי לשחד את מי שהיו עלולים להלשין עליה ועל המסתתרים בביתה.

בתקופת המחבוא הארוכה הייתה אניאלה כאם לשאול ולדינה, טיפלה בכל צורכיהם החומריים ועודדה את רוחם. "אין די מילים לתאר את התנהגותה ההומניטרית והאצילית של אניאלה", מספרת דינה, "ואת הסיכונים שהסתכנה בהם כדי להציל שני ילדים יהודים ואת בעלה לעתיד". ואכן לאחר המלחמה נישאו וולף ואניאלה ועברו להתגורר באיטליה עם בתם התינוקת פלישה. שאול ודינה היתומים נסעו לישראל.

פרופ' שאול מרין, כיום מרופאי העיניים הבולטים בארץ, זוכר את הגעתו לביתה של אניאלה: "מאוד כעסתי על אלוהים שהרשה לדברים כאלו לקרות. לכן השלכתי את הכיפה שלי ולא הסכמתי לגעת בסידור התפילות של בן דודי. יומיים לאחר הגעתי שאלה אותי אניאלה, פולנייה קתולית דקת אבחנה, אם התפללתי. כשעניתי בשלילה היא אמרה לי: 'אין תפילה - אין ארוחת בוקר'. היא הכריחה אותי לדקלם את תפילת 'מודה אני' (תפילה הנאמרת עם היקיצה בבוקר) בכל יום שהייתי שם".

ילדונת שלי אהובה ויקרה מכל, כשילדתי אותך אהובתי שלי, לא העליתי על דעתי שאחרי שש וחצי שנים איאלץ לכתוב לך מכתב בתוכן זה. ראיתיך בפעם האחרונה ביום הולדתך השישי, ב-13 בדצמבר 1943. הייתי באשליה שאראה אותך שוב טרם עוזבנו, אך עתה אני יודעת שזה לא יקרה. אני רוצה לסכן אותך. אנו נוסעים ביום שני והיום יום שישי בערב... לוקחת אני עמדי את דמותך האהובה, כפי שהיית בביתנו, את קול קשקושך הילדותי, החמוד, את ריח גופך הטהור, את קצב נשימתך, את חיוךך ואת בכיך; נוטלת אני עמי את הפחד האיום, התהומי, אשר לב אמך לא היה מסוגל לשכך אפילו לרגע אחד...

זכרי לטובה את הסבים והסבתות המכובדים ביותר, הדודים והדודות וכל המשפחה. שמרי את זיכרוננו כולנו ואנא, אל תאשימינו. ואשר לי, אמך, מחלי לי, מחלי לי ילדתי היקרה על שילדתך, ברצוני היה להביאך לעולם בקהילתך ולחיות את חיך שלך, ואם הדברים התגלגלו אחרת, אין זו באשמתנו; לכן אני מתחננת, גוזלי שלי היקר שלי, היחיד שלי, אנא אל תאשימינו. השתדלי להיות טובה כמו אביך ואבות אבותיך, ואהבי את ממלאי מקום הורך ומשפחתם, אשר בוודאי יספרו לך עלינו. הייתי רוצה שתעריכי עד כמה הם מקריבים את עצמם למענך ותהיי להם לגאווה, כדי שלא תהייה להם סיבה להתחרט על העול אשר הם לקחו על עצמם מרצונם.

עוד דבר הייתי רוצה שתדעי, שאמך הייתה אדם זקוף קומה, למרות כל ההשפלות שירדו עלינו מידם של אויבינו ואם ייגזר עליה למות, היא תמות בלי לגנוח, בלי בכי, אלא תעלה על שפתיה חיוך של בוז כלפי תלייניה.

מאמצת אני אותך אל לבי, נושקת בלהט ומברכת אותך בכל העצמה של לב ואהבה של אם.

אמך"

שרה ויחיאל גרליץ מבנדין (פולין) הפקידו את בתם היחידה דיתה, בת השש, אצל חבר פולני. מתוך תחושה שהם לא ישובו לראות את בתם, הם השאירו לה מכתב, והיא הייתה אמורה לקרוא אותו כשתבגר. בני הזוג ניצלו ועם דיתה עלו יחד לישראל.

בני הזוג פלורצ'ק - Florczak - תיאודור וירוסלבה, מציליה של דיתה, הוכרו בידי יד ושם בישיבה שהתקיימה ביום 13.6.2010 כחסידי אומות העולם. טקס ההכרה נערך בשגרירות ישראל בוורשה. את התואר קיבלו ילדיהם ב-21.10.10.

למה בנדין? ביאליק נולד בכפר ראדי סמוך לזייטומיר (כיום אזור אוקראינה ב 9.1.1873 נפטר ב 4.7.1934

בגיל שש עבר עם משפחתו לזייטומיר ותקופה קצרה אחרי נפטר אביו. עבר לבית סבו הקפדן והאדוק **רבי**

משה ביאליק. כשמלאו לו 17 נשלח ללמוד בישיבת וולוז'ין אצל הנצי"ב (הרב נפתלי צבי יהודה ברלין) .

כשנסגרה הישיבה, סבל מחסור ומצוקה. בתקופת הישיבה נמשך להשכלה ולחוכמה מתחיל במסע נדודים.

כשנסגרה ישיבת וולוז'ין, שב לזייטומיר ולמד בבית מדרש כדי לרצות את סבו. במקביל רכש השכלה גבוהה.

והחל בכתיבת שירים. ב 1897 נוסע בגפו לסוסנוביץ שם עסק במתן שיעורי עברית לילדי עשירים, לצד

תפקידו כמחנך בבית ספר לבנות.

"תקופת סוסנוביץ 1897-1900" מאופיינת בפריחת הציונות וההכנות לקונגרס הראשון שעמד להתקיים

בבאזל במכתביו ביטא סלידה מהווי החיים היהודי בעיר ובזגלמביה בכלל, שעמד, בסימנם של חומרנות

צינית, קטנות מוחין וניכור גמור כלפי כלפי העניין הלאומי. הוא לא מצא באזור אף שמץ עניין בהתרחשות

ההיסטורית ואת אשר חש ביטא בשיר "אכן חציר העם"

ז יָבֵשׁ חֲצִיר נֶבֶל צֵיץ, כִּי רוּחַ יְהוָה נִשְׁבָּה בּוֹ; אֲכֹן חֲצִיר, הָעָם.

בתקופה זו כתב כ 20 שירים ובניהם: "המתמיד", על החיים בישיבת וולוז'ין, "מקראי ציון" על פריחת

הציונות. בשל התפוח, "אם יש את נפשך לדעת ועוד..."

ב 1930 שב ביאליק לבקר בבנדין, הפעם כדי להפיץ את ספר שיריו בעברית. שהה כשבוע בעיר ביקר

במוסדות חינוך כולל בגימנסיה והתרשם לטובה אך בלי ביקורת לא ניתן...

ביאליק³⁹ קובל על " הניוון המוסרי והמבוכה הרוחנית העושים בנו שמות עקב הסגידה לגשמיות בעיקר

בחיי אדם על מצבנו הלאומי השפל בייחוד בשדה התרבות והרוח , העלול להמיט עלינו אסון... הפוליטיקה

והטכניקה השתלטו על חיינו והם מדרדרות אותנו תהומה. הספר הטוב אינו נקרא. ילדינו מתחנכים בבתי

ספר זרים, ושפות זרות חודרות וכובשות אותנו. בקיצור אנחנו מתבוללים לאט לאט. פעם היה לנו את בית

המדרש, ה "חדר" הישיבה אך הם נעלמו ולא קם במקומם דבר חדש שיירש אותם. משמע שסכנה אורבת

לקיומנו. ההרגשה הזאת אינה נותנת לי מנוחה ומטרת בואי אליכם להזעיק, להרעיש בעוד מועד" מארחיו

היו **חנה וחיים שיין** ערב עזיבתו נערכה לו מסיבה.

האם צדק ביאליק בנבואת החזון שלו --- ימים יגידו

פנקס הקהילות עמ' 317-39

אָבן חֲצִיר הָעֵס

כִּי רוּחַ יְיָ נִשְׁבָּח בּוֹ... אָבן חֲצִיר הָעֵס.

[ישעיה מ', ז']

אָבן חֲצִיר הָעֵס, יִבֶּשׁ הָיָה כְּעָץ,
אָבן חָלָל הָעֵס, חָלָל כְּבֹד אִין קֶץ;
אֲשֶׁר יִרְעַם קוֹל אֶל גַּם-מִפֹּה גַם-מִשָּׁם –
וְלֹא-נֶעַ וְלֹא-זָע וְלֹא-חֲרַד הָעֵס.
וְלֹא-קָם כְּאַרְיֵ וְלֹא-נִעוֹר כְּכַפִּיר,
וְלֹא-חֲרַד לִקְוֹל גַּם אִישׁ אֶחָד מֵעִיר.
וְלֹא-רָעַד בְּגִיל יָחַד לֵב כָּל-הָעֵס
מִיָּמִין וּמִשְׁמָאל וּמִיָּם וְעַד-יָם,
בְּהִתְנַדֵּעַ אֱלֹיוּ בְּנִיו, זָרַע אֶל חֵי,
אֲשֶׁר בָּאוּ מִרְחוֹק אֶל-קוֹל אֲדָנִי.
גַּם-לֹא פָשַׁט הַיָּד, גַּם-לֹא שָׂאֵל לְשָׁלוֹם
כָּל-הַקּוֹרְאִים בְּשִׁמּוֹ בְּאַמוּנָה וּבִתְם.
וּבִשְׁאוֹן עִם אֱוִיל סָבִיב אֱלִילִי הָפֹז
נִחְבָּא קוֹל אֱלֹהִים, נִבְלַע רַעְמוֹ הָעֹז.
וּבִלְבַּב נִבֵּל וָרַע, וּבִכְלָמוֹת וָרֶק
יָבֹז דְּבַר אֲדָנִי, וּפָרַעְהוּ לְצַחוֹק.

אָבן נִבֵּל הָעֵס, מָלֵא נִקְלָה וָרוֹשׁ,
כָּלוּ רִקְבִּים וּמִסּוֹס מִכָּף רָגֶל עַד-רֹאשׁ!
שְׁלֹא הִקִּים מִקְרָבוֹ בְּיוֹם נִחְלָה וּכְאֵב
רַב פְּעָלִים, אִישׁ חֵי, אֲשֶׁר יִפְעֵם בּוֹ לֵב,
וּבִלְבַּב יִבְעַר זִיק, זִיק מִרְתִּיחַ הַדָּם,
וּבִרֹאשׁ יִגַּה שְׂבִיב מֵאִיר דֶּרֶךְ הָעֵס;

אֲשֶׁר יִקָּר לוֹ שֵׁם כָּל-הַגּוֹי וְאֱלֹהֵיו
גַּם מֵהוֹן וּמִפֹּז – מֵאֱלִילִי הַשְּׁוֹא;
אֲשֶׁר מַעֲט מִשְׂא-לֵב, הִרְבָּה אֲמַת, עֲזוּז,
שִׁנְאָה עֲזָה לְמִנַּת חַיֵּי עֲבָדוֹת נְבוּז,
חֲמָלָה גְדוֹלָה כְּזִים, רַחֲמִים רַבִּים כְּגֹדֶל
שֶׁבֶר עֲמוֹ הָאֲמָלֵל וּכְכֹבֵד הָעֵל –
כָּל-זֶה יִהְיֶה בִלְבַב, יִהְיֶה יַחְמֵר כְּזִים,

כָּל-זֶה יִבְעַר כְּאֵשׁ, יִבְעַר יִצִּית הַדָּם,
כָּל-זֶה יִרְעַם כַּהֵד תִּמְיֵד יוֹמָם וְלַיִל:
"קוֹם עֲבֹד, קוֹם עֲשֵׂה, כִּי עָמְנוּ יָד-אֱלֹהִים!"

אָכֵן אֲבִד הָעַם, שְׁאָף חֲרָפָה נֶרֶק,
אֵין לְמַעֲשָׂיו יִסּוּד וּלְפַעֲלוֹ אֵין חֶק.
אֲלֹפֵי שָׁנוֹת חֵי נִדָּד, גְּלוּת גְּדוּלָה מְנַשָּׂא,
הִתְעוּ אַחֲזֹר הַלֵּב, אֲבָדָה עֲצָה מְגוּי.
לְמַד שֵׁבֶט נְשׁוּט – הָאֵם יָחוּשׁ כְּאֵב
חֲרָפַת נֶפֶשׁ בִּצָּר מְלֻבֵּד מְדוּשֶׁת הַגּוֹ?
אוֹ אִם-יֻכַּל דָּאֵג מְלֻבֵּד דְּאֶגַּת הַיּוֹם
עִם מִתְגַּלְגַּל בְּגִיָּא גְלוּת חֲשֵׁכָה כְּתֵהִם?
לְשִׂאת נֶפֶשׁ לַיּוֹם וּלְהִתְנַבּוֹת לְאוֹר,
לְנִטּוֹת קוֹו לִקְצֵץ, צוּת דְּבַר לְדוֹר?
הוּא לֹא יִיקָץ אִם-לֹא יַעֲרִנּוּ הַשּׁוּט.
הוּא לֹא יָקוּם אִם-לֹא יִקְיָמְנוּ הַשֵּׁד.
עָלָה נִבֵּל מַעַץ, אֲזוּב עָלָה בְּגֵל,
גָּפֹן בִּקְקָה, צִיץ מֶקֶד – הִיחִינּוּ הַטָּל?
גַּם-בִּתְקַע הַשּׁוֹפָר וּבְהִנָּשָׂא הַנֵּס –
הִתְעוֹרֵר הַמָּת? הִיזְדַּעֵזַע הַמָּת?

תרנ"ז.

נספח י"ד רשימת ה 74

VERZEICHNIS der best atten juedischen Leichen, die waehrend der Ausreise
in der Zeit v. 22-28 Juni 1943 auf der Flucht erschossen wurden

L.Nr.		Name		Alter	Anschrift	
1a	Broder	Juda	Israhel	31	R. Kochstr.	37
2a	Sajdman	Mosche	Israhel	28	Marktstr.	18
3a	Schwarzbarg	Israhel	Israhel	Steinstr.	Steinstr.	49
4a	Lederman	Moshe	Israhel			
5a	Radoszicki	Borys	Israhel	40	Fr. Iedrichstr.	17
6a	Rubinlicht	Israhel	Israhel	32	Fr. Iedrichstr.	37
7a	Lipsky	Israhel	Israhel		Friedrichstr.	23
8a	Grumfeld	Israhel	Israhel			
9a	Majfeld	Israhel	Israhel	21		
10a	Goldberg	Israhel	Israhel	30	Friedrichstr.	30
11a	Zabner	Israhel	Israhel	20	Kasernenstr.	32
12a	Rosenberg	Israhel	Israhel	22	Kl. Schroedel	
13a	Stassowicki	Israhel	Israhel			
14a	Lipsky	Israhel	Israhel	23	Steinstr.	
15a	Lewin	Israhel	Israhel	17	St. einstr.	
16a	Gary	Israhel	Israhel	20	R. Kochstr.	78
17a	Wiz	Israhel	Israhel	70	Kasernenstr.	37
18a	Ottler	Israhel	Israhel	33	Wolfbergstr.	5
19a	Skoczylas	Israhel	Israhel	23		
20a	Londan	Israhel	Israhel	27		
21a	Lipsky	Israhel	Israhel	35		
22a	Leu	Israhel	Israhel	37	Kl. Schroedel	23
23a	Lindenbaum	Israhel	Israhel	38	A. Weg	4
24a	Miegolawski	Israhel	Israhel	32	Steinstr.	19
25a	Joachimowicz	Israhel	Israhel	24		
26a	Schmidt	Israhel	Israhel		Bergmannstr.	75
27a	Belmanowicz	Israhel	Israhel	24		
28a	Saenger	Israhel	Israhel	40	Kl. Schroedel	
29a	Moshe	Israhel	Israhel		Steinstr.	21
30a	Perleger	Israhel	Israhel	23	Steinstr.	
31a	Wien	Israhel	Israhel	40	Marktstr.	37
32a	Joachimowicz	Israhel	Israhel	22		
33a	Robaszy	Israhel	Israhel	22	Kasernenstr.	102
34a	Londan	Sara	Sara	21	Kasernenstr.	37
35a	Londan	Sara	Sara	27		
36a	Londan	Sara	Sara	28		
37a	Lipsky	Sara	Sara		Friedrichstr.	
38a	Frankel	Sara	Sara			
39a	Kraemer	Sara	Sara		Kasernenstr.	37
40a	Posenica	Sara	Sara		Bergmannstr.	
41a	Waga	Sara	Sara			
42a	Wagner	Sara	Sara	29	Bergmannstr.	
43a	Abramowicz	Sara	Sara			
44a	Lokaj	Sara	Sara	24		
45a	Jakubowicz	Sara	Sara			
46a	Frydler	Sara	Sara	77	R. Kochstr.	38
47a	Brochowski	Sara	Sara	23		
48a	Lederman	Sara	Sara			
49a	Are	Sara	Sara			
50a	Joachimowicz	Sara	Sara		Steinstr.	
51a	Flach	Sara	Sara			
52a	Flach	Sara	Sara			
53a	Flach	Sara	Sara	30	Kl. Schroedel	
54a	Cymbler	Sara	Sara		l. Weg	40
55a	Durchschlauser	Sara	Sara		Kl. Schroedel	27
56a	Gary	Sara	Sara		R. Kochstr.	78
57a	Aleksandrowicz	Israhel	Israhel		Wolfberg	28
58a	Wasserman	Israhel	Israhel			
					Unbekannte weibliche Personen	11
					Unbekannte maennliche Personen	1

נספח יד - מקורות ואנשי קשר

1. גוטמן ישראל. **מרד הנצורים** - מרדכי אנילביץ ולחימת גיטו וורשה. מהדורה שלישית מתוקנת. בהוצאת מורשת – בית עדות ע"ש מרדכי אנילביץ 1993.
2. **דרכלר עדינה** (ערכה והוסיפה הערות). **דפי רותקה** - ינואר אפריל 1943. בהוצאת יד ושם, ירושלים. תשס"ז (2007)
3. **הרצברג תושיה**. **החול הצוחק**. הוצאת ספרים אחיאסף בע"מ מהדורה שניה 2005.
4. **השכל אמיר**. **הסוהר מבלוק 11**. הוצאת שורשים. יבנה. תשע"ב.
5. **זרובבל** (כונס ונערך בידי זרובבל). **חנצ'ה ופרומקה**. הוצאת הקיבוץ המאוחד. תש"ה (1945)
6. **חיים נחמן ביאליק**. **השירים - המהדורה המלאה והמעודכנת** הוצאת דביר 2004
7. **ליור דוד**. **עיר המתים** - השמדת היהודים באזור זגלמביה. הוצאת ספרים נ. טברסקי, חברה בע"מ תל אביב תש"ו (1946).
8. **צור יהודית**: לחיות עד כלות - בהוצאת המשפחה - 2004
9. **רונן אביהו וכוכבי יהויקם**. **גוף שלישי יחיד**. ביוגרפיות של חברי תנועות הנוער בתקופת השואה. כרך א'. הוצאת בית מורשת, בית לוחמי הגטאות, יד יערי.
10. **רונן אביהו**. **הנידונה לחיים** - יומניה וחייה של חייקה קלניגר. הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, ידיעות אחרונות וספרי חמד. 2011.
11. **פנקס בנדין**: <http://yizkor.nypl.org/index.php?id=1789>
12. כל הפרסומים של ארגון יוצאי זגלמביה.

אנשי קשר בבנדין: **אדם שידלוביץ**, יו"ר "קרן יונה". הקרן מפתחת אתרים יהודים בבנדין. סייע בשימור המקום. מפתחות בית המדרש אצלו. אדם משמש גם חבר מועצת העיר ואחראי על התיעוד וההנצחה היהודית בעיר: הנייד שלו: 004851627266. הטלפון במשרדו: 0048322679130. טל בבית: 0048605290795. המייל: jonabbedzin@op.pl.

בית הכנסת צוקרמן מצוי ברחוב קולונטיאה בקומה שנייה. המפתחות אצל **קרולינה יעקובנקו**, שהיא מדריכה מוסמכת דוברת אנגלית הנייד שלה: 0048511016322. המייל שלה:

bramacukermana@gmail.com.

הזמק - המוזיאון העירוני נמצא ברחוב **15 Swierczewskiego** Tel/fax: 0048-032-2677707